

Andrej Vovko

DELOVANJE »ZVEZE JUGOSLOVANSKIH EMIGRANTOV IZ JULIJSKE KRAJINE« V LETIH 1933—1940

V prvem delu pregleda delovanja organizacij emigrantov iz Julijske krajine v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno, ki je izšel v prejšnji številki Zgodovinskega časopisa, smo zajeli čas do kongresa »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine«, ki je bil 24. septembra 1933 v Ljubljani. Tokrat pa bomo sledili razvoju »Zveze« vse do njenega razpusta leta 1940.¹

I.

Pred kongresom je bila 23. septembra zvečer v prostorih društva »Branič« v Šelemburgovi ulici v Ljubljani seja zveznega direktorija z edino točko dnevnega reda: pretresom dnevnega reda emigrantskega kongresa.

Drugi redni (oziroma tretji) kongres »Zveze« je bil v veliki dvorani »Delavske zbornice«.² Delegate so na poti v Ljubljano ovirale hude poplave. Ob začetku kongresa so poslali pozdravne telegrame banu Marušiću, ljubljanskemu županu Pucu ter kralju. Pozdrave so poslali tudi senatorjema Trinajstiću in Gregorinu, ki sta bila verjetno dva izmed tistih, na katere so še obračali predstavniki »Zveze«, še zlasti Čok.

Kongres je pooblastil Čoka, naj pošlje pozdrave italijanskim antifašističnim emigrantom v Parizu in Nemcem iz Južne Tirolske v Avstriji. Kongres so pozdravili zastopnik »Narodne obrane« v Beogradu Ernest Vargazon, zastopnik nekdanjih italijanskih političnih zapornikov Drago Krašna in zastopnik Jugoslovanske Matice Ivan Starič.

Uvodni pregled o mednarodnem položaju in stanju v Julijski krajini je imel po običaju Čok. Pohvalil je zanimanje jugoslovanskega tiska, posebej še onega iz Ljubljane in Zagreba za dogodke v Julijski krajini. Dalje je naglasil, da je italijansko nasilje nad »našim narodom« v Julijski krajini splošno znano, v obrambo obeh manjšin pa se ni dvignil noben »avtoritativen in merodajen glas«, če izvememo nekaj manifestacij, kot je to bil npr. zadnji katoliški kongres na Dunaju. Napadel je tudi manjšinski kongres v Bernu, ki po njegovem mnenju ne služi ničemur, čeprav bi moral zbrati vse podrobnosti o trpljenju Slovanov v Italiji.³

Obravnaval je vprašanje manjšin v Evropi in naglasil, da na tem področju vladata krivica in nemoralna, ker so le nekatere države prisiljene, da spoštujejo pravice narodnih manjšin znotraj svojih meja, druge države pa dejstva, da za njih take obveze ne veljajo, ne smatrajo za še večjo moralno obvezo, da bi spoštovale pravice teh manjšin, temveč menijo, da morejo te pravice brezobzirno teptati. Čok je imel v mislih, da Italija ni bila pogodbeno obvezana spoštovati pravice narodnih manjšin, kraljevina Jugoslavija pa je, kot vemo, take obveznosti glede italijanske manjšine sprejela.

¹ Razprava je drugi del nekoliko skróčenega teksta magistrske naloge, ki jo je avtor obranil na PZE za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani 16. 5. 1978 pred komisijo: dr. Metod Mikuž, dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. Miro Stiplovšek.

² »Istra« 1933, št. 39, str. 1, 3, 4.

³ Gradivo za študijo dr. Milice Kacin-Wohinz iz rimskih arhivov.

Čok je ocenil, da se stanje v Julijski krajini slabša, da narašča pritisk na narodno duhovščino, da pa je najbolj žalostno, da slovenska duhovščina in narod ne dobita zaščite tam, kjer bi jo z vso pravico smela pričakovati in zahtevati. »Nasprotno, visoki cerkveni dostojanstveniki, tako oni v Julijski krajini z nevrednim naslednikom našega velikega Sedeja na čelu, kakor oni v Vatikanu, kakor da so se postavili v službo fašizma in njegove nekrščanske, nekulturne in nemoralne nasilne raznarodovalne politike«. To je bil prvi javni napad »Zveze« na vatikansko politiko.

Navaja tudi ekonomski in davčni pritisk na Slovence in Hrvate v Julijski krajini ter ugotavlja, da ima problem le-te vse znake prvorazrednega mednarodnega vprašanja, jadranski problem pa naj bi bil poleg nemško-francoskih odnosov eden najvažnejših in najdelikatnejših problemov Evrope, od katerih naj bi bil odvisen tudi mir na tej celini.

Ko razčlenjuje jadranski problem, smatra, da je ta nastal, ko so se prebujajoči se južni Slovani postavili po robu italijanskemu ekspanzionizmu na Balkanu. Italijani zato uporabljajo vsa sredstva, da »onemogočijo za vsako ceno bodočo jugoslovansko velesilo«, da ovirajo razvoj Jugoslavije in skušajo z najbolj brezobzirnimi sredstvi Jugoslovane razbiti in razdeliti.

Posebno v zadnjem letu so bile take italijanske akcije usmerjene proti celovitosti Jugoslavije in so imele vso moralno in materialno podporo zunanjih »prijateljev«, so se pa ponesrečile. Mussolini se je nadejal, da bo mogel izrabiti notranje spore med posameznimi južnoslovanskimi plemeni in skupinami za svoje razbijaške namene. Njegova politika na Balkanu je po Čokovih besedah doživela popoln polom. Čok je glede stanja v Jugoslaviji dejal, da »notranji spori med nami še niso izravnani in preteklo bo še precej časa, preden bo mogoče uskladiti interese in miselnosti raznih jugoslovanskih grup in plemen, ki so živela skozi stoletja pod različnimi vplivi in interesnimi sferami. Ti spori pa so naši in naše je vprašanje, kako si bomo na znotraj uredili hišo«.

Čok meni, da gre pri reševanju jadranskega problema pravzaprav za bodočnost Balkana, kajti Julijska krajina spada po svojem geografskem in etnografskem, ekonomskem in strateškem položaju k Balkanu in ne k Italiji. Tudi zgodovina Julijske krajine podkrepljuje to pripadnost. Ista argumentacija velja na podlagi zdravega razuma in domače logike za Zadar in Lastovo.

Brez vsakih šovinističnih in iredentističnih primesi naj bi bilo mogoče priti do zaključka, da je trajna pomiritev med Italijani in južnimi Slovani mogoča le, če potegnejo zapadno od Soče pravično mejo med obema državama in če se Italija odreče vsem svojim posestim in aspiracijam vzhodno od te črte. Samo na tej osnovi bi bilo možno trajno in iskreno prijateljstvo med obema državama.

Čoku je iz tega razvidna vsa absurdnost italijanskih aspiracij na jugoslovansko Dalmacijo. Opozoril pa je, da Italijanom sicer primanjkuje dobrih argumentov, lotili pa so se bučne kampanje, s katero so med neobveščeno svetovno javnostjo dosegli določene uspehe. Napak bi bilo misliti, da so na njihovi strani (in na strani Madžarov, ki izvajajo podobno propagandno akcijo) le njihovi politični somišljeniki ali pa podkupljenci. Mnogi ljudje v svetu, zlasti v Angliji, so na njihovi strani, ker niso točno informirani. Moč italijanske propagande je v njeni sistematičnosti, žilavosti in individualnosti, saj se za vsako državo, za vsako orientacijo pogledov poslužujejo drugih argumentov.

Čok ponavlja že večkrat izraženo misel, da emigrantska propaganda v tujini za pravice manjšin v Julijski krajini še zdaleč ne dosega italijanske, zato je vprašanje Julijske krajine stopilo v ozadje, kot da je že rešeno, neobstoječi problem »italijanske« Dalmacije pa je postal svetovni problem.

Danes moremo ugotoviti, da bi se mogla italijanski bolj ali manj uspešno postaviti po robu le uradna jugoslovanska propaganda, ki pa je ni bilo, tako da emigranti s svojimi omejenimi (predvsem finančnimi) možnostmi res niso mogli kaj posebnega doseči na tem področju, vsaj v evropskih razmerah ne.

Po pregledu mednarodnega položaja je Čok govoril še o delovanju »Zveze« v preteklem letu. Spet je obravnaval socialna vprašanja emigrantov, ponovil, da ob prihodu v Jugoslavijo niso dobili ne moralne ne materialne pomoči. Velike so bile težave ob njihovem zaposlovanju in pridobivanju jugoslovanskega državljanstva, prav tako ni bilo mogoče doseči olajšav glede plačevanja davkov in administrativnih taks, čeprav je to že skoraj uspelo. Predlogi emigrantov pa so bili na koncu odbiti zaradi splošnega ekonomskega stanja v državi.

Tudi tokrat je Čok zelo pazil, da ni niti z besedo direktno kritiziral jugoslovanske zunanje politike glede manjšin v Julijski krajini, hkrati pa je odločno branil Jugoslavijo pred rovarjenjem italijanske politike. Ob tem je pokazal veliko poznavanje zunanje političnega stanja, kar prav tako kaže na njegove zveze z jugoslovanskimi oblastmi, tudi z zunanjim ministrom: Seveda pomen Julijske krajine in jugoslovansko-italijanskih odnosov nekoliko pretirava.

Opaziti moremo, da ne omenja več revizionizma, postavlja pa že nekoliko zakrito iredentistično rešitev vprašanja Julijske krajine. Kot že nekaj prej postavlja bodočo mejo med Italijo in Jugoslavijo na Sočo in s tem bi seveda Julijska krajina pripadla Jugoslaviji. V Čokovih besedah se izraža kot že prej centralistična jugoslovanska politika.

Tako kot ni kritiziral jugoslovanske zunanje politike, pa je imel Čok vedno pripombe glede skrbi jugoslovanskih oblasti za izboljšanje socialnega položaja emigrantov. Težko socialno stanje so naglašali tudi drugi predstavniki »Zveze«.

Tajnik »Zveze« je v svojem poročilu govoril o delovanju ožjega vodstva. Naglasil je, da so na kongresu v Beogradu ugotovili, da so bili v prvem obdobju vsi odseki mrtvorajeni otroci in »Zvezin« direktorij ni mogel popolnoma izvrševati svojih funkcij. V obdobju po tem kongresu pa je mogoče ugotoviti intenzivno delovanje direktorija in odsekov. Naglasil je, da zveni morebiti ironično, da je vodstvo »Zveze« najmanj uspelo v socialni akciji, v katero je vložilo največ truda, to pa zato, ker je za tako akcijo med emigranti potrebno veliko denarja.

Vodstvo je bilo v stalni zvezi z odseki, ki jih je smatralo za svoj sestavni del. Osebnе zveze vodstva z emigrantskimi organizacijami niso bile tako tesne, kot bi jih vodstvo želelo in kot bi bilo potrebno. Vzrok naj bi bil v veliki razkropljenosti emigrantskih društev po vsej državi, velika oddaljenost med njimi ter prezaposlenost »Zvezinega« predsednika in ostalih članov.

Število v »Zvezo« včlanjenih društev je narastlo od 27 na 33, število članov pa je bilo v glavnem stabilno. Vodstvo razpravlja o ustanovitvi še sedmih društev: dveh v Srbiji, treh v Dalmaciji in dveh drugje.

Celotno delovanje emigracije naj bi glede na prejšnje leto pokazalo velik napredek, posebno kar se tiče sistematičnosti in enotnosti dela, poli-

tične dejavnosti, propagandnega dela in statistike, pomanjkljiva pa je bila socialna akcija in skrb za nezaposlene emigrante, prav tako odnosi med posameznimi društvi in vodstvom. Emigracija ni dovolj podprla svojega glasila »Istre«. V naslednji zimi naj bi se emigracija borila še z večjimi težavami:

Tokrat so vsa društva poslala svoja poročila, iz katerih je bilo razvidno, da je postalo delo v organizacijah enotnejše in sistematičnejše. K temu naj bi poleg navodil vodstva »Zveze« in odsekov največ pripomoglo glasilo »Istra«. Ugotovili so, da je med društvi opaziti nekaj razhajanj, med najagilnejšimi pa so pohvalili ljubljanski »Tabor« in »Sočo Matico« ter »Klub primorskih akademikov«, mariborski »Nanos«, »Orjem« iz Trbovelj ter »Istri« iz Zagreba in Novega Sada:

Načelniki posameznih odsekov so podali poročila o delovanju v preteklem letu. Načelnik gospodarsko-finančnega odseka Željko Vižintin je poročal o dejavnosti akcijskega odbora za kolonizacijo, ki je deloval na treh področjih. V Virovitici je naselil tri družine s 14 člani, trideset siromašnih emigrantskih družin je koloniziral v Dušanovcu pri Dojranu. Odbor ima na razpolago zemlje za dvajset družin v koloniji Poljurci pri Gevgeliji. Prikazal je še ostalo delo gospodarsko-finančne narave in predlagal ustanovitev ločenega kolonizacijskega in finančnega odseka.

Načelnik na beograjskem kongresu ustanovljenega organizacijsko-propagandnega odseka »Zveze« je povedal, da je ta odsek poslal svoje zaupnike v vsa važnejša središča emigracije. Možnosti, da bi prišlo do skupne seje odseka in zaupnikov, sicer ni bilo, vendar pa se je odsek na zaupnike obračal za razne nasvete in pojasnila. Imel je 18 rednih in eno izredno sejo. Zastavil si je program dela in ga v veliki meri tudi uresničil.⁴

Tako je 14. maja pripravil celodnevni idejni tečaj, ki se ga je udeležilo nekaj manj kot trideset emigrantskih društev s približno sto člani. Odsek je dal pobudo za organizacijo emigrantskega tabora, ki ga je organiziralo društvo »Krn« v Črnomlju, do podobnih taborov v Kranju in Mariboru pa ni prišlo.

Ob zletu Sokola v Ljubljani je dal odsek pobudo sokolskemu društvu Zagreb III, naj v okviru tega zleta priredi svečano akademijo. Društvo se je povabilu odzvalo, pri akademiji pa sta sodelovala tudi »Tabor« in »Klub koroških Slovencev« iz Ljubljane. Ob tej priliki pa ni bilo mogoče izvesti predvidene razstave tiska o vprašanju Julijske krajine.

Na omenjenem sokolskem zletu je odsek razdelil med otroke iz južnih delov države 500 izvodov mladinske revije »Kresnice«, ki jih je darovala Mladinska matica iz Ljubljane in sicer številko, v kateri je sestavek o Julijski krajini.

Odsek je založil in tiskal propagandno brošuro »Sokolstvo v Julijski krajini in na Koroškem« v češčini, v poljščini pa je ni mogel zaradi tehničnih ovir. Brošure so brezplačno delili češkim gostom. Odsek je »Kresnice« in brošure opremil z besedilom, ki spominja na »naše zaslužnjene kraje«. Brošure so poslali društvom in zainteresiranim posameznikom, preko 1600 od 3000 natisnjenih izvodov pa je šlo na Čehoslovaško.

Odsek je začel pripravljati žalni teden ob obletnici Bazovice, kar pa je postalo brezpredmetno zaradi sklepa direktorija o 12. decembru kot žalnem dnevu, med emigrantskimi društvi pa je organiziral tudi anketo o skupnem znaku in praporu »Zveze«, prizadeval pa si je tudi za emigrantsko himno. Zbiral je naročnike in oglase za »Istro«. Na koncu je načelnik odseka ugo-

⁴ »Istra« 1933, št. 36, str. 6.

tovil, da je bilo sodelovanje z emigrantskimi društvi dobro in v splošno zadovoljstvo, razen v nekaj izjemnih primerih. Društva, ki jim ni do sodelovanja, naj k temu pozoveta direktorij oziroma kongres.

Poročilo o delu statističnega odseka je podal načelnik Lujo Jurčić iz Novega Sada. Po njegovem je uspeh odseka le delen, tako uspehe kot neuspehe pa gre pripisati posameznim društvom. Omenil je, da je dal pobudo za popis vseh emigrantov v Jugoslaviji list »Istra«. Zadeva je stekla šele na beograjskem kongresu, ko so na predlog novosadske »Istre« osnovali statistični odsek (tu se moti, saj je o njem govora že v statutu »Zveze«), ki so ga dodelili temu društvu z nalogo, naj ugotovi točno število emigrantov iz Istre, Trsta in Gorice v Jugoslaviji, poleg tega pa še njihovo poklicno sestavo, bivališča in razloge, zakaj so odšli iz Julijske krajine. Statistika bi imela tudi političen značaj. Odsek je poslal okrožnico vsem emigrantskim društvom z navodili glede popisovanja. Odziv je bil slab, zlasti v začetku. Težave so nastale zaradi nezaupanja emigrantov in nemarnosti, ki naj bi izvirala iz nerazumevanja. Rok za popis so podaljšali in popis razdelili v etape. Popisali naj bi emigrante, organizirane v društvih in tiste izven njih. Od 34 zveznih organizacij se je popisu odzvalo 23, neke so svojo dolžnost izvršile delno, neke v celoti. Do kongresa so popisali 5817 emigrantov, kar je po Jurčičevem mnenju zelo malo od skupnega števila 60—70.000. Vse to pa so izvršili v zadnjih nekaj mesecih. Pohvalil je »Istro« iz Osijeka, ki je poslala podatke trikrat, kot tudi »Istro« iz Slavonskega Broda, ki jih je poslala štirikrat. Opozoril je devet društev, ki še niso poslala podatkov, da je popis uspela akcija, njeni rezultati pa naj bi koristili emigrantom.

Zanimivo je podrobneje pogledati to poročilo. Jurčić ni bil zadovoljen s tem, da je odsek popisal skoraj 6000 v emigrantska društva včlanjenih emigrantov. Če pa to primerjamo z drugim podatkom, da gre pri tem za družinske poglavarje, potem bi to zajelo skoraj polovico vseh emigrantov, ob tem pa smo že ugotovili, da se jih je precej asimiliralo v jugoslovansko okolje. Prav tako je zanimivo naglasiti, da je bilo nekaj emigrantov strah popisovanja. Verjetno so se bali, da bi mogli priti ti podatki v roke fašističnim oblastem, ki bi si takih podatkov še kako želele. Tega so se zavedali emigranti sami, saj so ob razpustu »Zveze« in društev uničili skoraj vse svoje dokumente. Tako so verjetno končali tudi podatki o popisu skoraj 6.000 emigrantov, ki bi mogli dati bodočim raziskovalcem še kako dragocene podatke. To je toliko bolj žalostno, ker so podatki o tem, kako skrbno so zbirali dokumente.

Blagajniško poročilo je pokazalo, da ima »Zveza« minimalna denarna sredstva, kar slabo vpliva na njeno delo. Blagajnik je tudi povedal, da neka društva ne izpolnjujejo finančnih obveznosti, po katerih naj bi dala za vsakega člana po dinar, ti pa bi plačevali tudi društveno članarino. Omenil je taka društva »Klub primork«, »Jadran«, »Sočo«, kot tudi dejstvo, da finančno ministrstvo »Zvezi« ne da sredstev, ki jih je odobril parlament.

Staremu vodstvu »Zveze« so na predlog dr. Ražma izglasovali zaupnico. Popoldne so prišli na kongres še delegati nekaterih društev, ki prej zaradi poplav niso mogli priti. V imenu koroških Slovencev je kongres pozdravil dr. Fellacher.

Koordinacijski odbor je sestavil listo kandidatov za novo vodstvo, ki jo je kongres v celoti sprejel: Za predsednika je bil kot vedno izvoljen dr. Čok, poleg njega pa še: prvi podpredsednik: dr. Ivo Ražem (Zagreb), drugi podpredsednik: Anton Gorjup (Celje), tajnik: Anton Mladen (Berto Rejc) (Beograd), blagajnik: Josip Mohorovićić (Beograd), člani direkto-

rija: Franc Gorkič (Ljubljana), Saša Štrekelj (Ljubljana), Franjo Cvečić (Slavonski Brod), organizacijsko-propagandni odsek: Viktor Horvatin (načelnik), Zdenko Mermolja, Vekoslav Valentinčič (vsi Ljubljana), statistični odsek: Lujo Juričič (načelnik), dr. Predan, Ljubotina (vsi Novi Sad), publicistični odsek: Ivan Stari (načelnik), Ive Mihovlovič, Blaž Zuccon, Ante Rojnić (vsi Zagreb), gospodarsko-finančni odsek: dr. Miran Kajin (načelnik), dr. Ivo Ražem, Marko Ivič (vsi Zagreb), kolonizacijski odsek: željko Vižintin (načelnik), Ivan Stari, Matko Zlatič (vsi Zagreb), socialni odsek: Anton Luznik (načelnik) (Celje), Josip Lazarič (Zagreb), Lasič in dr. Slavko Fornazarič (Maribor), nadzorni odbor: Ivan Trinajstić (Beograd), dr. Jožef Bergoč (Maribor) in Andrej Tomažič.

Kot je predlagal načelnik gospodarsko-finančnega odseka, so iz njega izvzeli kolonizacijsko dejavnost in ustanovili nov odsek. Tako gospodarski kot kolonizacijski odsek sta bila predvsem v rokah zagrebških predstavnikov emigrantov. Ti so bili še posebej zainteresirani za kolonizacijo zaradi emigrantov iz predvsem agrarne Istre. Tokrat je prvič opaziti, da je imel en predstavnik emigracije po več funkcij v vodstvu »Zveze«, kar bi kazalo, da se je zmanjšalo število emigrantov, pripravljenih prevzeti take funkcije. Kot že omenjeno, so se dogovorili za članarino dinar na vsakega vpisanega člana društev letno.

Kongres je nato razpravljal o predlogih posameznih društev, najprej o tistih, ki so prispeli pravočasno. Drago Pahor je v imenu trboveljskega »Orjema« predlagal, naj bi imela vsa emigrantska društva enotne izkaznice. Delegati so se z njim v glavnem strinjali in predlog sprejeli ter zadolžili direktorij, naj izbere najustreznejši formular in po možnosti uvede nove izkaznice v začetku novega leta. Tega predloga pa »Zveza« ni uresničila.

Podobno je bilo tudi s predlogom »Istre« iz Slavonskega Broda, ki je predlagalo, naj bi osnovali gospodarsko-kreditno podjetje na zadružni bazi, ki bi pomagalo kolonistom in brezposelnim delavcem. Hkrati je v Zagrebu bilo že vse pripravljeno za osnovanje »Jadranske hranilnice«. Kongres je sprejel zaključek, da vso zadevo prepusti gospodarsko-finančnemu odseku. Kot smo opazili, so bili taki predlogi pogosti in nedvomno utemeljeni, saj bi gospodarska moč dala emigrantom večjo težo, vendar pa ti niso mogli nikoli zbrati dovolj finančnih sredstev za izpeljavo svojih zamisli.

Glede kraja bodočega kongresa so predlagali Slavonski Brod, Celje, Maribor, kongres pa je bil mnenja, naj o tem odloči direktorij. »Istra« iz Novega Sada je sprožila problem nesoglasij v posameznih emigrantskih središčih. V diskusiji je večina delegatov poudarila, da je treba nesoglasja premagati in imeti pred očmi končne cilje, kaj konkretnjega pa ni mogoče razbrati.

Sledili so predlogi, ki jih društva niso predložila v določenem roku. Propagandni odsek je predložil skupno emigrantsko geslo, znak in zastavo. Zastava naj bi imela modro dno, upodobljeno Istro, Trst, Goriško, del Koroske in Kranjske ter sonce (ki bi simboliziralo Jugoslavijo), ki pošilja žarke. Čok je bil mnenja, da morajo svoje mnenje o tem povedati vsa društva in jih poslati zveznemu vodstvu, ki naj bi rešilo zadevo. Spet so naglasili znano stališče, naj se člani emigrantskih organizacij ne mešajo v dnevno jugoslovansko politiko, povsod pa naj skušajo ohraniti ugled položaja, ki ga zavzemajo.

O kongresu v Ljubljani poroča »Ponedeljski Slovenec«. Govori o »zborovanju naših emigrantov«, ki so zborovali ves čas disciplinirano in aplav-

dirali govornikom, ki so jih navduševali za velike cilje emigrantske »Zveze«. Omenjena je tudi solidarnost s poplavljenici v Sloveniji, kot tudi, da je Čok poročal o delovanju združenih evropskih manjšin, ki pa ni prineslo vidnih rezultatov, zlasti ne za rojake pod Italijo. Naglašeni so tudi napori zveznega vodstva, da bi pri vseh pogajanjih zaradi jadranskega sporazuma upoštevali tudi vprašanje sonarodnjakov v Julijski krajini.⁵

O tem kongresu poroča tudi »Jutro«. Naglaša, da je Čok izrazil sočutje z žrtvami poplav, posebej viharne ovacije in priznanje pa je žel za svoj politični referat o Mussolinijevi politiki s prikazom mednarodnih odnosov. Naglašeno je, da je kongres potekal brez trenj v najlepši slogi.⁶

II.

O skrbi za zbiranje dokumentov, o kateri je že bilo govora, priča tudi odločitev »Zveze«, da osnuje svoj arhiv, v katerem bi bili vsi dokumenti emigrantske novejšje zgodovine. Zbirati so mislili podatke o preganjanjih v Julijski krajini, ne za zgodovino emigrantskih organizacij.⁷ Tudi tu se pojavljata že večkrat zastavljeni vprašanji: ali je prišlo do uresničitve te zamisli in če je, kje je ta material ohranjen. Če so ga kaj zbrali, potem je najbrž kot večina drugega gradiva uničen. Po danes znanih podatkih do uresničitve te zamisli ni prišlo.

S takim arhivom bi mogli vedno dokumentirano in jasno pokazati pred jugoslovansko in mednarodno javnostjo vse nasilje nad Slovenci in Hrvati v Julijski krajini, služil naj bi emigrantski propagandi in bil bi dragocen za bodoče rodove in zgodovinarje. »Zveza« se je odločila zbrati in sistematično urediti ves material, ki je trenutno pri posameznikih. Dala bi ustrezna navodila in jih redno objavljala v listu »Istri«.

Pozvala je vse emigrante, ki imajo dokumente italijanskih oblasti o tem, kako se je delala pripadnikom manjšinskih organizacij ali posameznikom škoda ali krivica: dekrete, odloke, sodbe, naj jih takoj pošljejo v originalu ali v overljenem prepisu vodstvu »Zveze«. Prav tako naj pošiljajo ukore učiteljem, premestitve teh, ker so z otroki peli ali se z njimi pogovarjali v »našem jeziku«, ali ker otrok niso poslali na italijanska vojaška pokopališča.

Dalje pozivajo vse emigrante, ki so jih preganjale ali zaprle italijanske policijske in sodne oblasti, posebni tribunal, komisija za opomin in konfinacijo, vse, ki so bili v zaporu, konfinaciji in vse tiste, ki so jih preganjale italijanske oblasti ali fašisti, da pošljejo prijavo o tem »Zvezi« v Beograd ter označijo razlog preganjanja, postopek, rezultat stopka in končne dokumente sodbe, časopisne članke in dokumente o zaporu.

Leta 1933 je ljubljansko emigrantsko društvo »Tabor« zaprosilo dvor za denarno pomoč. Gradili so namreč zavetišče za begunce iz Julijske krajine, v katerem bi ti v prvih dneh bivanja v Jugoslaviji dobili streho nad glavo. Predsednik »Zveze« Čok je 30. 9. 1933 podprl prošnjo »Tabora«. Naglasil je, da to društvo deluje na kulturnem in socialnem polju, »kjer vrši nadvse blagotvorni vpliv, ki je prežet z velikim patriotizmom in globoko vdanostjo do njegovega veličanstva kralja.« Svojo prošnjo je ponovil 10. 10. istega leta, naslovil pa jo je na Milana Antića, ministra dvora. V prošnji navaja, da hoče »Tabor« s svojim delovanjem in prenočiščem za begunce

⁵ »Ponedeljski Slovenec« 1933, št. 39 (25. 9.).

⁶ »Jutro« 1933, št. 225 (26. 9.).

⁷ »Istra« 1933, št. 40.

preprečiti, da bi ti prišli pod vpliv »anacionalnih elementov« in bodo ohranjeni za naše velike cilje. Obe prošnji sta zanimiv primer že večkrat omenjenih intervencij »Zveze«, zanimivi pa so tudi argumenti, s katerimi skuša Čok doseči pomoč. Uprava dvora se je potem pozanimala pri banski upravi dravske banovine in pri policiji o članih vodstva »Tabora« ter o namenih društva. Policija ji je poslala karakteristike odbora »Tabora«. Dvor je nato odobril pomoč 5000 din.⁸

Prva pomembna manifestacija po ljubljanskem kongresu je bila ob obletnici rapalskega sporazuma.⁹ Ta dan je direktorij določil za žalni dan za vsa emigrantska društva, kot smoi že omenili. Komemoracije so bile po vsej državi, največ odmevov pa je zbudila tista, ki je bila 12. novembra 1933 v Beogradu. Priredili so jo ob petih popoldne na Univerzi. Začel jo je predsednik društva »Istra, Trst, Gorica« v Beogradu A. Radikon, govoril pa je dr. Čok. Ta govor je izzval precej odmevov in napadov fašističnega tiska. Čok je namreč označil fašizem kot najnepravičnejši, najbrezobzirnejši in najsrnotnejši sistem, kar jih je znanih v zgodovini. Njegova glavna in edina argumenta sta egoizem in nasilje. Fašizem je sinteza brezpravja in demoralizacije. Sam rapalski sporazum je bil nasilje, ker Jugoslavija ni prostovoljno prepustila Julijske krajine, ampak samo zaradi takratnih okoliščin, ki so ji narekovale tako začasno rešitev. Še manj pa je tako rešitev priznal »jugoslovanski narod«.

Če bi Italija postopala s Slovenci in Hrvati znotraj njenih meja pravično in pošteno, bi še mogli pomisliti, naj obdrži Julijsko krajino. »Toda trinajst let njene vladavine nam dokazuje, da je Italija izgubila vsako moralno pravico, da drži te pokrajine v svojih rokah.« Tukaj Čok ponovno in v ostrejši obliki izraža misel, ki jo je razvijal v članku v Božični številki »Istre« 1932.

Rešitev naj bi bila, nadaljuje Čok, le ena: Julijska krajina naj se odcepi od Italije in pripoji Jugoslaviji, kamor spada. »Rekli bodo, da je to iredentizem. To je resnica, ampak pravični in poštenu iredentizem je najplemenitejši in najmočnejši, ker je najmoralnejše gibanje nekega naroda ali dela tega naroda. Mi smo izraziti revizionisti...« Le nekaj časa po ljubljanskem kongresu se tu spet pojavlja revizionizem, poleg tega pa prvič tudi iredentizem.

Čok se zavzema za revizijo rapalskega sporazuma, ker je nepravilčen in sklenjen ob italijanskem pritisku. »Naš narod« v Julijski krajini ve, da je iz enega težkega večstoletnega suženjstva, vendar suženjstva, ki ga je bilo moč prenašati, zapadel v mnogo težjo, nekulturnejšo in srnotnejšo sužnost, to pa ne samo v narodnem, ampak tudi v ekonomskem pogledu. Čok polemizira s pisanjem tržaškega »Il Piccola« in trdi, da je v Julijski krajini nepopisna beda, ki se kaže v dejstvu, da se je iz nje od konca vojne do tega trenutka izsello preko 100.000 »Jugoslovancov«, mnogo sicer iz narodno-političnih razlogov, večina pa s »trebuhom za kruhom«.

Čok pri vseh napadih na Italijo zelo pazi, da ne bi napadel tudi jugoslovanskih oblasti zaradi njihove politike do Italije. Gotovo se je zavedal, kako malo so se zanimali (ali upali zanimati) ti vladni krogi za manjšini v Italiji, vendar pa je gotovo vedel, da z napadi ne bi nič spremenil, razen tega, da bi postal vprašljiv obstoj »Zveze«. Že tako so jugoslovanske oblasti budno pazile na delovanje emigrantov in plenile list »Istro« ob njenih ostrejših napadih na Italijo. Ob stalnem italijanskem pritisku so morale

⁸ Arhiv IZDG, fotokopije Arhiva Jugoslavije Beograd, Fond dvora.

⁹ »Istra«, 1933, št. 46, str. 3.

od časa do časa »pokazati dobro voljo«. Za vodstvo »Zveze« v težkem mednarodnem in notranjepolitičnem položaju ter neugodnih socialnih prilikah večine emigrantov je bilo potrebno veliko diplomatske spretnosti njenih voditeljev, ki so morali pozorno spremljati vse politične premike, tako jugoslovanske kot italijanske in druge in po njih uravnavati svojo delavnost, prav tako pa jih izrabljati sebi v prid. Tak tipičen primer je revizionistično gibanje v Evropi, kot tudi govor o novem »jadranskem sporazumu«. Ugotoviti pa moremo, da so si predstavniki »Zveze« glede Italije mnogo dovolili, vsaj besedni napadi, na fašizem so bili izredno ostri. Kot smo že omenili in je razvidno tudi iz zgoraj omenjenega, so jugoslovanske oblasti občasno dopuščale tudi težje napade na Italijo. Torej so v določeni meri uporabljale »Zvezo« kot protiutež italijanski propagandi za Dalmacijo.

Po koncu komemoracij se je 19. novembra v Zagrebu sestal direktorij »Zveze«.¹⁰ Ker je celotni italijanski tisk po navodilih fašistične vlade napadel dr. Čoka, je tedaj direktorij izrazil popolno soglasje z njegovimi izjavami na prireditvi v Beogradu, zlasti z njegovim odrekanjem pravice italijanski fašistični vladi, da upravlja nad »jugoslovanskim narodom« v Julijski krajini. Prav tako podpira Čokove zahteve po reviziji rappalske pogodbe ter ugotavlja, da je kampanja fašističnega tiska nehote koristila zatiranim Slovencem in Hrvatom v Julijski krajini, ker je opozorila svetovno javnost na ta problem. »Emigracija iz Julijske krajine v Jugoslaviji upa, da bo tudi v bodoče fašistični tisk zvesto in pazljivo spremljal vsako protestno prireditev emigrantskih organizacij ter s svojim napadanjem delal propagando za našo stvar«.

Predsednik Čok je naglasil razveseljiv porast emigrantskega gibanja v kratkem obdobju od zadnjega kongresa, kar se odraža tudi v delovanju vodstva in odsekov. Direktorij je proučil potek »Rapalskega dne« po vsej Jugoslaviji in ugotovil, da so vse emigrantske organizacije disciplinirano izpolnile navodila oblasti. Ta je omejila spominske svečanosti na zaprte prostore in v meje »resnih predavanj in akademij« brez kakršnihkoli glasnejših protestov, proti vodilnim fašističnim osebnostim, ki so krive zatiranja v Julijski krajini. Emigracija je prav tako potrpežljivo prenesla popolno omejitev poročanja v časopisju. Stotine rapalskih prireditev je potekalo v najlepšem redu in dostojanstvenem protestu proti fašističnemu nasilju v Julijski krajini.

Zastopniki odsekov so podali svoja poročila. Organizacijsko-propagandni odsek je izčrpno poročal o organizaciji »rapalskega dneva«, tako o komemoraciji na ljubljanski univerzi, kjer naj bi zastopniki posameznih klubov šli delno iz okvira prireditve in deloma izvajali programska stališča svojih klubov, vendar pa to ni krivda odseka. Pripravljanje spominskega dne je zajelo skoraj vso dejavnost odseka v mesecu dni. V zvezi s tem so poslali 600 okrožnic, v naprej pa se bo odsek bavil z izdelavo enotne legitimacije za vse emigrantske organizacije in s propagandnim delom za list »Istra«.

Statistični odsek naj bi do konca leta izvedel vsaj statistiko organiziranih emigrantov, kar pa je zelo zamudno. V velikih centrih, kot na primer v Zagrebu, so se tako že poznale koristi emigrantskega statističnega dela. Emigrantske organizacije imajo za razne, tudi uradne zahteve, na razpolago podatke o emigrantih in informacije o tem, kje jih je mogoče dobiti.

Član društva »Soča-Matica«, ki je bil navzoč kot član direktorija, je dejal, da tudi v tej organizaciji, ki edina še ni začela s statističnim delom,

¹⁰ »Istra« 1933, št. 48, str. 3.

prodira prepričanje o koristnosti takega dela in se razbijajo neufemeljeni pomisleki o kakem drugem in ne zgolj emigrantsko-političnem značaju te statistike.

Publicistični odsek je opravil prevode nekaterih del antifašistične literature, pripravil pa naj bi podobno brošuro, kot je »Naši onstran meje« in to v srbohrvaščini. Na pobudo emigracije iz Novega Sada so razpravljali o vprašanju emigrantskih koledarjev. Širše kmečke in delavske plasti so bile navajene na večje koledarje »Danice«, »Mohorjeve družbe« in »Goriške matice«, zato bi bilo treba v prihodnjem letu poleg že obstoječega žepnega koledarčka »Soče« (za leto 1933 je izšel kot »Emigrant«) izdelati načrt za ljudski družinski koledar. Izvedba tega načrta naj bi bila povezana z uspehom in razširjenostjo »Soče«. Uresničili so jo, ko je konec leta 1934 začel izhajati »Jadranski koledar«.

Predsednik »Zveze« je odgovoril na vprašanje nekih članov direktorija, da emigrantsko vodstvo in organizacije nimajo nobene zveze z anonimno brošuro »Vigilansa«, ki je izšla 1932 v Splitu in napada Pija XI. zaradi popuščanja fašističnim oblastem. Organizirana emigracija se pri svojih besedah ne skriva za anonimnostjo, ampak je javno v »Istri«, na zborovanjih in kongresih žigosala nerazumljivo popuščanje Vatikana fašističnemu nasilju na cerkvenem področju v Julijski krajini.

Socialni odsek je pripravil okrožnice o številčnem stanju brezposelnih emigrantov, prav tako pa tudi pregled delovanja poklicnih delomrznežev. Čimprej skuša ugotoviti minimalne proračune akcije za glavne centre preko zime. Zvezni upravi bo mogoče storiti potrebne ukrepe le na podlagi točnega stanja brezposelnih emigrantov v Ljubljani, Mariboru, Zagrebu, Sušaku in drugje.

Direktorij je sklenil, naj bodo v enotnem kolonizacijskem odseku zastopani delegati vseh dosedanjih delujočih kolonizacijskih akcij. Načelnik je nakazal bodoče delo odseka.

V gospodarsko-finančni odsek so namesto načelnika dr. Kajina, ki so ga službeno premestili v Skopje, kooptirali novega člana Boža Semelića, na naslednji seji pa si bo odsek na novo razdelil funkcije in začrtal delovanje.

Vodstvo »Zveze« je naglasilo, da podpira vsako narodno-obrambno delo in zastopa načelo, da se delo nobene od takih obstoječih organizacij ne sme prenehati, ampak se mora še okrepiti in osredotočiti.

Direktorij naglašja, da je hvaležen za delo, ki ga opravljata zastopnika manjšin iz Julijske krajine na manjšinskih kongresih. S svojo navzočnostjo na vodilnih mestih moreta informirati o položaju naših manjšin v Italiji, organizirana emigracija iz Julijske krajine pa gleda na njuno delo s simpatijo in priznanjem, seveda pa objektivno kritizira delovanje in smeri manjšinskega kongresa kot takega.

Gre za že omenjena dr. Vilfana in dr. Besednjaka. Taka izjava je bila potrebna po napadih na »Manjšinski kongres« na kongresu »Zveze« v Ljubljani. Organizirana emigracija iz Julijske krajine je propagirala radikalnejše načine rešitve manjšinskih vprašanj kot »Manjšinski kongres«, ki se je zavzemal za izboljšanje pravic manjšin s sprejetjem ustrezne notranje zakonodaje v matičnih državah. Kot smo videli, je »Zveza« odrekala Italiji pravico vladati nad Julijsko krajino in se zavzemala za iredentizem — priključitev k Jugoslaviji.

»Zvezin« direktorij je poudaril, da rešuje vse predloge društev, ki jih ni mogel rešiti kongres v Ljubljani. Naglasil je uporabo imena »Julijska kra-

jina« in pozdravil novo glasilo emigrantov v Južni Ameriki »Novi list«, ki je začel izhajati namesto »Slovenskega tednika«.

Vodstvo »Zveze« je dalo na znanje vsem emigrantom, ki se nanj obračajo za pojasnilo, intervencije ali žele pismen odgovor, naj v svojih pisnih priložih pisemsko znamko za odgovor, ker zaradi težkih finančnih razmer »Zveza« ne more več kriti stroškov številne korespondence.¹¹

V Božični številki »Istre« leta 1933 je Čok spet prikazal delovanje »Zveze« in društev.¹² Ponovil je koristi ustanovitve »Zveze« in razpravljal o odnosu do domačega prebivalstva v Jugoslaviji. Poudaril je pomen tabora v Črnomlju ter kongresa v Ljubljani, omenil napade fašističnega tiska, še zlasti ob zadnjih komemoracijah. Izjavil je, da se ne bi oziral na te napade, če bi se nanašali samo nanj kot posameznika, ker pa so hoteli prizadeči emigrantske organizacije in vse emigrantsko gibanje, je treba nanje reagirati. Ne bo jim sledil v plohi kletev in sramotilnih besed, ki so vreden izliv 2000. letne civilizacije. Sam bo kot sin jugoslovanskega naroda ostal v izjavah skromen in spodoben.

Posebej je naglasil, da emigranti nimajo nič proti Italijanom in italijanskemu narodu, ampak so nasprotniki le italijanskih zatiralcev in jim je vzgled boj italijanskega naroda v preteklem stoletju. Omenil je, da so o fašizmu in fašistihi sodbe v svetu deljene, da pa fašizem ne bo mogel nikoli izbrisati iz sebe madeža postopanja z »našo manjšino« pod Italijo. Naglasil je, da se zaveda skromnosti emigrantskih sil, »zmaga pa bo naša, ker je pravica na naši strani«. Naglaša željo po »zmagi pravice nad krivico po mirni poti«. Morda bo prizadevanje fašizma za mirno revizijo krivičnih mej prineslo pravično rešitev tudi »našega« problema: Ako so fašisti s temi prizadevanji mislili iskreno in pošteno, potem je zmaga pravce »v smislu, zaželenem od naš, neizbežna«, če pa bi jim bila formula o mirni reviziji, »ki so jo vrgli v svet in ki pod njihovo egido še danes vodijo vkljub vsem ostalim pokretom celo vrsto držav v Evropi, samo hinavska in farizejska diplomatska intriga, potem si mi iz vsega srca želimo, da bi končna zmaga pravice pogodila hinavce in farizeje«.

Statistični odsek je nadaljeval s prizadevanji, da bi prepričal emigrantska društva o važnosti zbiranja statističnih podatkov, da bi mogli z njimi javno nastopiti in vsem pokazati, koliko je emigrantov.¹³ Prav ti stalni pozivi kažejo, da vsaj pri nekaterih društvih ni bilo pravega navdušenja za popisovanje. »Časi so danes taki, da bi nas vsaki čas mogli najti nepripravljeni«. Vsako zavlačevanje bi bilo usodno. Prva okrožnica odseka v sporazumu z direktorijem zahteva od vseh emigrantskih organizacij, da do 31. decembra 1933 brezpogojno popišejo vse svoje člane, ki jih še niso. Organizacije naj nemudoma in najkasneje do 15. januarja 1934 oddajo ves statistični material, ki se nanaša na njihove člane. Vse organizacije naj bi do tega roka popisale čimveč emigrantov nečlanov. Vse popisne pole naj izpolnijo čimbolj natančno in vse rubrike, odseku pa sporočijo, če imajo še statistične pole. Odsek dalje poziva društva, naj mu v roku osmih dni po prejemu okrožnice potrdijo njen prejem z opombo, da so vzela vsebino na znanje. V istem roku naj pošljejo številko svojih članov z dne 24. 9. 1933 in 30. 11. 1933, pospešijo pa naj dela pri popisovanju in brezpogojno postopajo v smislu okrožnice. Sam poziv je izredno oster in zavzet, skoraj brez primere v delovanju »Zveze«.

¹¹ »Istra«, 1933, št. 48, str. 5.

¹² »Istra«, 1933, št. 50, str. 2.

¹³ »Istra«, 1933, št. 50, str. 25.

Aktiven je bil tudi na novo ustanovljeni kolonizacijski odsek s sedežem v Zagrebu.¹⁴ Zadal si je nalogo, da najde za emigrante-poljedelce možnosti za preživljanje v Jugoslaviji. Odsekov odbor se je na prvi seji razširil in našel v vseh važnejših mestih odbornike in sodelavce, ki naj bi mu pomagali pri delu. Ker je bilo do sedaj že več akcij za kolonizacijo in mnogi niso vedeli, kam naj se obrnejo po informacije, bo za to skrbel zvezni odsek za kolonizacijo. Člani društev, včlanjenih v »Zvezi« naj bi informacije o kolonizaciji v kratkem dobili pri svojih društvih, kdor pa hoče informacije pisмено, naj priloži znamko za odgovor. Odsek je sklenil čimprej ustanoviti stalen urad za naseljevanje, prav tako pa bi nujno morali ustanoviti emigrantsko denarno zadrugo, ki bi bila naseljencem v veliko pomoč in korist. Da bi vsaj najpotrebnejšim naseljencem v vardarski banovini, ki še niso ničesar pridelali, omogočili kako pomoč, poziva odsek društva in emigrante, naj pošljejo prispevke zanje.

Vsem, ki se zanimajo za naselitev pa kolonizacijski odsek sporoča, da ni dovolj, če dobijo od države samo zemljo, potrebna so tudi sredstva za bivališče, za prehrano do prvih pridelkov, za živi in mrtvi inventar.¹⁵ Naseljenci naj se naseljujejo samo v večjih skupinah ter skupaj nastopajo. Koristnost takega naseljevanja najbolj potrjuje beg z zemlje onih, ki so se naselili posamično. Trenutno ni na razpolago dobre zemlje, kar je je bilo; je že davno razdeljena. Zemljo bi bilo treba krčiti, tako da bi moral imeti naseljenec sredstva za preživljanje, dokler ne pripravi zemlje. Nekateri domačini hočejo prodati zemljo in obstajajo načrti, da bi jo odkupili. Ko bodo začeli zemljo odkupovati, bo tudi odsek zaprosil za del teh zemljišč. Poslal bo formularje in obrazce za prošnje tistim, ki bi se hoteli naseliti. Te prošnje bo zbral v svoji pisarni in jih poslal pristojnim oblastem, vse to takrat, ko bo na razpolago dobro zemljišče. Pri tem pa naj zainteresirani nikar ne računajo na kako hitro naselitev.

O problemu kolonizacije je imel predavanje dr. Miran Kajin na sestanku mladinske sekcije zagrebškega društva »Istra« 28. januarja 1934. Natančno je prikazal stanje v Makedoniji in možnosti ter težave kolonizacije.¹⁶

Propagandni odsek »Zveze« s sedežem v Ljubljani je razposlal vsem društvom okrožnico, v kateri jih poziva, naj od 4. do 11. februarja organizirajo »Teden emigrantskega tiska« in izvajajo akcije v korist lista »Istre«. Ponovno so naglasili njegov pomen za emigrante,¹⁷ tako organizirane kot neorganizirane, vpliv na domače prebivalstvo v Jugoslaviji in manjšini v Julijski krajini. List je edina zveza med emigranti in med »brati v sužnosti«, razgalja postopanje fašistične Italije pred svetom in v ideološkem pogledu ustvarja enotno mišljenje vseh emigrantov. »Istro« je treba narediti močnejšo in borbenejšo, zato jo je treba podpreti, izboljšati slabe materialne prilike, ki ogrožajo njen obstoj. V tednu tiska naj vsako društvo izbere ljudi, ki bodo skušali pridobiti čimveč naročnikov, »Istra« pa naj da vse informacije in nasvete, da bo akcija kar najbolj uspela, ker je življenjskega pomena za vso emigracijo. Okrožnico so datirali z 24. januarjem 1934.

List »Istra« je res dal nasvete, naj na sestankih govorijo o listu, naj začno zbirati nove naročnike ter pošljejo njihov popis in vsaj en obrok naročnine. V vsakem društvu naj odbor ali določena oseba opravlja administrativne posle za list, zbira naročnike, izterjuje naročnine in razpečuje

¹⁴ »Istra«, 1934, št. 1, str. 5. O emigrantih-kolonistih glej: Branko Rusić, Vilko Novak, Slovenci v Bistrenici v Makedoniji, Traditiones II, Ljubljana 1973, str. 177–202.

¹⁵ »Istra«, 1934, št. 4, str. 6.

¹⁶ »Istra«, 1934, št. 4.

¹⁷ »Istra«, 1934, št. 5, str. 6–7.

list. »Istra« pripominja, da ne potrebuje milosti, ampak daje za to naročnino dobro urejen in zanimiv list.

»Zveza« je hotela prevzeti vlogo edinega razsodnika upravičenosti in posredovalca prošenj primorskih emigrantov. Tako je vodstvo »Zveze« naslovilo pisarni dvora 24. januarja 1934 pismo, v katerem najprej ugotavlja, da se emigranti vse pogosteje obračajo na dvor, kot tudi, da ima »Zveza« pregled nad emigranti in se nanjo obračajo zunanje, notranje ministrstvo in uprava mesta Beograda po potrebne informacije, da ne bi dobili pomoči emigranti, ki tega ne zaslužijo in niso niti v nacionalnem pogledu na mestu. Da bi preprečili kaj takega tudi pri dvoru, prosi »Zveza« pisarno dvora, naj se ob takih primerih obrne na »Zvezo«, ki bo dala objektivne informacije o vseh emigrantih iz Julijske krajine.¹⁸

Nova seja direktorija je bila 18. februarja 1934 v prostorih organizacije »Branibor« v Ljubljani. Zvezni predsednik Čok se je najprej spomnil novih žrtev nasilja v Julijski krajini. Kar se tiče navodil emigrantom glede protestov ob takih dogodkih, naj bi vodstvo čakalo na nadaljnji razvoj dogodkov. Če potrebujejo posamezna emigrantska društva navodila za delovanje v javnosti ob tem, naj se obrnejo na vodstvo.¹⁹

Spet je ponovil zavzeto delovanje za rešitev vprašanja emigrantske brezposelnosti, prav tako pa naglasil delovanje fašističnih oblasti proti emigrantskim organizacijam. Društva so s posebno okrožnico obvestili, naj pazijo, da ta nasprotnik ne bi škodoval emigrantskim interesom. Ker so bila društva odprta, so morali emigranti zelo paziti na vrinjene ovaduhe v italijanski službi.

Čok, ki je večkrat obiskal Bolgarijo, je sprožil tudi vprašanje o možnosti seznanjanja bolgarske javnosti z vprašanjem Julijske krajine. Zvezni direktorij je pozdravil jugoslovansko-bolgarsko zблиževanje ter naglasil, da je pred vojno »naš narod« v Julijski krajini prednjačil v jugoslovanski miselnosti, zdaj pa naj bi emigranti zastopali idejo čim ožjega sodelovanja in sožitja z »brati Bolgari«.

Zvezni direktorij je ponovno apeliral na vsa emigrantska društva, naj zbirajo vse dokumente o nasilju in preganjanjih v Julijski krajini v preteklosti in sedanosti. Emigracija naj bi čimprej pokazala javnosti svoje napore in žrtve, ki jih je imel »naš narod« za graditev jugoslovanske države. Treba bo zabeležiti vse prostovoljce iz Julijske krajine na solunski fronti, v Dobrudži, v Pivkovem oddelku na italijanski fronti, pa tudi drugje. Naglasili so, da je znala italijanska iredenta na vse mogoče načine propagirati svoje dosti manjše žrtve prostovoljcev za Italijo ter pozivajo jugoslovanske prostovoljce, naj se oglasijo pri organizacijsko-propagandnem odseku v Ljubljani s potrebnimi podatki o svojem prostovoljskem delovanju.

Glede izkaznic direktorij sporoča, da bi bilo treba tiskati večjo količino enotnih, zato pa je treba imeti na razpolago večja denarna sredstva. To naj bi bila glavna ovira, da izkaznic do sedaj še niso natisnili, vsa emigrantska društva, ki so brez izkaznic, pa naj bi počakala na te nove.

Iz poročil posameznih odsekov je bilo lepo razvidno naraščanje aktivnosti in uspehov skoraj vseh. Socialni odsek je zbral podatke o brezposelnih in načinu ter količini razdeljevanja podpore v posameznih emigrantskih centrih. Na podlagi statističnega materiala, ki bi ga poslala posamezna društva socialnemu odseku, bi bilo mogoče voditi točno evidenco o emigrantih-delomrznih, ki lovijo podpore. Nabrane vsote podpor bi mogli razde-

¹⁸ Arhiv IZDG, fotokopije Arhiva Jugoslavije Beograd, Fond dvora.

¹⁹ »Istra« 1934, št. 9, str. 5.

liti v sorazmerju s številom in potrebami brezposelnih emigrantov po posameznih emigrantskih centrih.

Odsek se je obrnil na banske uprave v državi s prošnjo za podpore za emigrante, ki bivajo v njihovih banovinah. Banski svet dravske banovine je 9. februarja odobril v ta namen 100.000 din. Ob tej priložnosti navajajo govor banskega svetnika Ivana Tavčarja, ki se je zavzel za pomoč emigrantom z besedami, naj se jih ne obravnava kot tujca, ampak kot brate in sestre.

Poročilo finančnega odseka je pokazalo vse nepremostljive težave gospodarske krize, ki so skoraj popolnoma zavrle vsako delovanje finančnega odseka, ki je imel nalogo podpirati razne socialne in finančne akcije emigracije.

Statistični odsek je nadaljeval z delom in zbiral statistični material o organizirani emigraciji. Za te podatke podaljšuje rok zbiranja do konca junija 1934. V teku pa naj bi bila akcija, da bi zbrali statistični material o emigraciji, ki je pribežala preko meje do poostritve fašističnega terorja leta 1929 naprej.

Načelnik publicističnega odseka, ki je bil istočasno tudi član konzorcija lista »Istre«, je razložil načrte o izdajanju žepnega koledarčka »Soča« in večjega emigrantskega almanaha v obliki družinskega koledarja po nizki ceni, tako da bi bil dostopen vsaki emigrantski družini. Za razne propagandne brošure o Julijski krajini je že pripravljen rokopis za srbski del države, besedilo za hrvaški del pa bo pripravil publicistični odsek sam. Na sokolskih zletih v Zagrebu in Varšavi bodo razširjali propagandno literaturo v poljskem in bolgarskem jeziku.

Organizacijsko-propagandni odsek je pripravil načrt za uvedbo enotnih legitimacij, bil pa je v stikih ob ustanavljanju novih emigrantskih društev. V kolikor so mu dopuščala sredstva, je skrbel za poživljanje šibkejših organizacij, izdajal je navodila glede odnosov emigrantov do domačega prebivalstva, še zlasti v Sloveniji. Organiziral je emigrantski tiskovni teden ter zainteresiral ljubljansko radijsko postajo za problem Julijske krajine. Če bi bila zagotovljena potrebna sredstva, bi mogel s precejšnjim kadrom predavateljev, s katerimi razpolaga, organizirati cikle predavanj v šibkejših emigrantskih organizacijah na deželi in med društvi domačih prebivalcev.

Podpredsednik Ražem je poročal o pripravah Sokola III v Zagrebu, ki naj bi ob sokolskem zletu v tem kraju pripravil akademijo o Julijski krajini, kot je bilo to v Ljubljani.

Obravnavali so zastoj kolonizacijske akcije v Makedoniji, ker pristojne oblasti v Beogradu ne razpolagajo z zadostnimi krediti, da bi izdale brezplačne vozovnice za prevoz imetja kolonistov in zgraditev potrebnih bivališč. Zato je priliv novih družin kolonistov omejen na najnižjo mero in nadaljuje se le akcija za izboljšanje že obstoječih naselbin. Če bodo spet na razpolago brezplačne vozovnice, bo šla komisija članov emigrantskih organizacij iz Slovenije na ogled obstoječih naselij v Makedoniji in bo poročala o stanju.

Za konec so »namesto brezpravnega naroda« v Julijski krajini sprejeli protest proti fašističnim volitvam, ki bodo konec marca v Julijski krajini. Že volitve leta 1929 so bile po mnenju vodstva le karikatura volitev, te korporativne volitve pa so le običajen akt fašističnega terorja nad voljo manjšin ter zato emigracija ne bo priznala nikakršnega izida teh volitev.

Skozi vso sejo direktorija se vleče rdeča nit pomanjkanja finančnih sredstev, zaradi česar je bil vedno na nitki obstoj lista »Istra«. Ponovni

pozivi statističnega odseka kažejo na nezanimanje emigrantov, prav tako moremo po ponavljanju akcije za izdajo emigrantskih izkaznic sklepati na neuspešno akcijo. Mnogih dobrih zamisli »Zveza« ni mogla izpeljati do konca. Zanimivo je naglašanje koloniziranja v Makedoniji, ki pa je v očeh tamkajšnjega prebivalstva pomenilo izvajanje velikosrbske politike. Hkrati z izboljšanjem jugoslovansko-bolgarskih odnosov skuša vodstvo »Zveze« tudi pri Bolgarih propagirati svoja stališča. Zanimivo je, da je »Zveza« za propagando predvsem uporabljala shode »Sokola«.

Dr. Čok je dal s svojim govorom širši okvir letni skupščini društva »Istra, Trst, Gorica«, v Beogradu, ki je bila 25. marca 1934.²⁰ Govoril je o spletkah Italije proti Jugoslaviji. Italija ni le sovražnik manjšin v Julijski krajini, ampak vse Jugoslavije. Čok je izrazil prepričanje, da v Jugoslaviji ne more več biti politikov, ki bi verjel, da je z Italijo možno korektno in koristno sodelovanje. Po vseh dogodkih posebno zadnjih let naj bi tudi največji optimisti izgubili vsako osnovo za svoje prepričanje. (Kasnejša jugoslovanska politika, posebno sporazum Stojadinovič-Ciano, je pokazala, da ni imel prav).

Spet se je dotaknil vprašanja Bolgarov, brez katerih po njegovem ni možno popolno jugoslovansko edinstvo. Izrazil je upanje v dan, ko bodo vsi Slovani na Balkanu združeni v eno državo, takrat pa bo »dan Svobode tudi našemu narodu v Istri, Trstu in Goriški.«

Socialni odsek »Zveze« je začel ukrepati glede pomoči, ki jo je emigrantom dodelila dravska banovina.²¹ Opozoril je vsa društva, ki so bila potrebna podpore, naj ustanovijo socialne odseke, če jih še nimajo, ker da bo socialni odsek »Zveze« nakazoval podpore samo socialnim odsekom posameznih društev.

Na prvi poziv o prijavljanju brezposelnih emigrantov je bilo dovolj prijav, potem pa je zadeva zaspala in odsek prosi društva, naj vsaka dva meseca, po potrebi pa tudi še večkrat pošljejo izkaze, kajti podpore bodo v prvi vrsti dobili tisti, ki so aktivni. Bilo bi dobro, če bi v prijavih javljali tudi podjetja, ki potrebujejo delavce. Odsek bo lažje posredoval za delo, če bo vedel, na koga naj se obrne. Po vseh teh pozitivnih ob razdeljevanju podpore moremo sklepati, da socialni odsek ni imel dosti prakse v zvezi z njegovim razdeljevanjem, saj sistem še ni bil izdelan — torej so bile tovrstne akcije zelo redke, če že ni bila ta kar prva.

»Zveza« je posredovala za učitelje-emigrante, da bi jih prevedli v stalno in definitivno državno službo. Odloki o prevedbi še niso bili podpisani zaradi težav in varčevanja v državnem proračunu. Okoli 25 učiteljev emigrantov v slabo plačani pogodbeni službi je vložilo prošnje za stalnost, ker pa niso dobili odgovora in so bili tudi finančno prizadeti, saj so bili stalni učitelji bolje plačani, so se obrnili na »Zvezo« za posredovanje. Ta je intervenirala pri osrednjih prosvetnih oblasteh, odloki za prevedbo v stalno službo so bili sicer že pripravljeni, manjkalo je le podpis ministra. Ko bodo odloki podpisani, bo vodstvo »Zveze« to objavilo s pomočjo »Istre«. Vodstvo tudi naglašajo, da ne zanemari drugih učiteljskih zahtev, predvsem naj bi se zanimalo za učitelje-emigrante, ki že več let čakajo na nastavitev vsaj kot konkraktnalci ali dnevničarji.²²

Direktorij se je spet sestal na sejo 17. junija 1934 v Zagrebu.²³ Na začetku so spet obravnavali nove primere fašističnega nasilja in naglasili, da

²⁰ »Istra«, 1934, št. 15, str. 6.

²¹ »Istra«, 1934, št. 15, str. 6.

²² »Istra«, 1934, št. 19, str. 6.

²³ »Istra«, 1934, št. 24, str. 5.

morajo zaradi njih biti še neizprosnejši boj proti fašizmu. Člani direktorijā so poročali o odmevih na preganjanje duhovnikov v Julijski krajini med emigracijo. Vsa organizirana emigracija je prisiljena k vse ostrejšim oblikam odpora proti raznarodovalni politiki fašizma in višjih cerkvenih oblasti. Posamezne emigrantske organizacije bodo obvestili o protestnem delovanju emigracije. Ta bo dala v konkretni obliki izraza nerazpoloženju glede glede take politike, emigrantsko vodstvo pa naglašā, da bodo pazljivo zasledovali ves nadaljnji razvoj dogodkov na cerkvenem področju.

Organizirana emigracija smatra, da ima vsak emigrant pravico in dolžnost, da po svojih možnostih deluje za reševanje emigrantskih problemov in vprašanj Julijske krajine, zato ponovno naglašā načelo, da se more v organiziranem emigrantskem gibanju in njegovem vodstvu udeleževati vsak emigrant, ne glede na različno politično pripadnost za časa svobodnega delovanja raznih političnih grupacij v Julijski krajini. Emigrantsko vodstvo ugotavlja, da je sedanji sestav političnih sil v emigrantskem gibanju le posledica večjega dinamizma in udeleževanja teh sil v emigraciji in ne kakega monopola ali pa vsiljevanja. Vsaki novi sili, željni udeleževanja, ki se je s svojim delom v Julijski krajini pokazala zaslužna za slovensko in hrvaško manjšino, so vrata na stežaj odprta, tako v emigrantskem gibanju kot v njegovem vodstvu.

Direktorij je naglasil, da z veseljem ugotavlja, da organizirana emigracija iz Julijske krajine ni več osamljena v svojem boju za reševanje problema Julijske krajine. Ugotavlja, da so v zadnjem času izstopali z intenzivnim propagiranjem načela o samoodločbi »jugoslovanske manjšine« v Julijski krajini »italijanski marksisti tretje internacionale«. Gre seveda za zavito poimenovanje KPI, pa tudi za aluzijo na »Trojno izjavo« jugoslovanske, italijanske in avstrijske partije. Dalje navaja vodstvo »Zveze«, da se je v zadnjih mesecih pojavila tudi avtonomistična liga za avtonomijo Julijske krajine, ki skuša priti iz okvira sedanjih antifašističnih grupacij, ki so Slovencem in Hrvatom v Julijski krajini ponujale kulturno avtonomijo. Ta liga naj bi imela vse pogoje, da bi zajela italijansko meščanstvo malih obalnih mest Istre in Trsta. Kaj več podatkov o tej Ligi pri »Zvezah« ni najti.

Kot vidimo, so na seji spet obravnavali problem preganjanja slovenskih in hrvaških duhovnikov, prav tako velja naglasiti, kako direktorij zatrjuje, da v »Zvezah« nima izključnega monopola ena politična struja, ampak vabi tudi druge. Komu je ta poziv namenjen, moremo le ugibati. Poleg že omenjenega stališča »nadstrankarstva« kot celote, ne pa posameznih emigrantov ter aluzije na »Izjavo treh partij« velja poudariti vneto zatrdjevanje vodstva »Zveze« o enotnosti emigracije iz Julijske krajine. Ta se je res v tem obdobju kazala vsaj na zunaj, čeprav vemo, da so bila nasprotja vedno prisotna, tako osebna, kot med »starimi« in »mladimi«.

Direktorij naglašā, da gre organizirana emigracija v Jugoslavijo brezkompromisno po svoji poti popolne osvoboditve Julijske krajine izpod jarma vsakršne italijanske suverenosti, sodeluje pa v vsakem resničnem boju proti fašizmu in sedanjemu načinu uprave v Julijski krajini. Pojav in razvoj raznih gibanj za bolj ali manj svoboden in samostojen razvoj Julijske krajine in naraščajoče nezadovoljstvo prav vseh ljudskih mas v tej deželi oznanja »bližnje vrenje in nasilno iskanje novega življenja naše zemlje«. To naj bi bilo opozorilo za vso emigracijo, da naredi iz svojih organizacij še trdnjše orožje za uresničitev njenega programa za popolno osvoboditev Julijske krajine.

Naglasil je, da dvigajo zarotniške akcije Italije proti Jugoslaviji (podpora separatistom, zlasti ustašem), posebno pa »proti najvišjemu faktorju države — proti kralju« v emigraciji val protesta, ki pa »v svojem discipliniranem zadržanju napram vsaki prepovedi javne in vidne oblike protesta ne more razumeti, da se mora molče preiti preko raznih načinov fašistovske podtalne gverille proti Jugoslaviji«. Tokrat le opazimo rahel kritičen namig do jugoslovanske politike.

Po besedah vodstva jugoslovanske emigracije (iz Julijske krajine) kljub težkim prilikam ni zadela vrsta razkolov in prepиров, ki so običajna usoda vseh emigrantskih gibanj. Organizirana emigracija naj bi bila slej ko prej enotna okoli smernic programa in ciljev svoje borbe. Pojavljajo se le manjša nesoglasja v emigrantskih centrih in spet izginjajo. V Ljubljani se je spet začelo mirno sodelovanje, vsaki emigrantski organizaciji je dopuščeno, da izvaja svoj program po enotnih smernicah skupnega gibanja. Maribor je zlasti na področju medsebojne socialne pomoči pokazal, da morajo vsa nasprotja med organizacijami izginiti, kadar gre za skupne interese emigracije kot celote. Vsa organizirana emigracija sedaj obsoja trenutni razvoj borbe v zagrebških organizacijah, kjer gre za osebna nasprotovanja. Sicer pa po besedah direktorija zagrebska emigracija kaže z delom svojih ustanov resno voljo do uspešnega sodelovanja, je pa v svojih organizacijah paralizirana zaradi brezplodnih sporov. Celotna emigracija naj bi pozvala zagrebske kroge, naj se spravijo in tako izognejo nujnim sankcijam.

Ugotovili so, da so se pojavile nove emigrantske organizacije v Tivtu, Dubrovniku, Splitu, nekoliko prej pa na Sušaku. V glavnem so končane dolgotrajne formalnosti glede priznanja pravil in obstoja društev. Ker je celotna emigracija zelo zainteresirana, da se emigrantsko gibanje v Dalmaciji uspešno razvija, naj vsi pomagajo tem novim društvom ob morju. Tudi emigrantsko društvo iz Murske Sobote je pristopilo k »Zvezu«.

Znova so naglasili pomanjkanje sredstev. »Zvezin« predsednik je prikazal poskuse, da bi dobili ta potrebna finančna sredstva, vendar pa so na pristojnih mestih z enako vztrajnostjo odbijali te poskuse, češ da težke gospodarske razmere tega ne dopuščajo.

Ugotovili so, da so začele banske uprave s svojimi podrejenimi organi zbirati statistične podatke o emigraciji ne glede na dejstvo, da so nekateri emigranti že uredili svoje vprašanje državlanske pripadnosti. Ker bi bilo v velikih centrih celo državnemu aparatu težko zbrati ustrezne podatke, poziva direktorij vsa emigrantska društva, da podprejo oblast pri tem delu in sama ob tej priložnosti izpopolnjujejo lastno emigrantsko statistiko v svojih okoliših, za kar bodo od statističnega odseka dobili vsa potrebna navodila.

Začasno so ustavili akcije propagandno-organizacijskega odseka. Šlo je za izdajo legitimacij, za katero že vemo, kako se je končala in za brošure v srbsko-hrvaškem jeziku. Vzrok naj bi bilo dejstvo, da ni bilo potrebnih sredstev za vsaj delno kritje tiskarskih stroškov.

Uspešneje deluje socialni odsek, ki se skupaj z zveznim vodstvom bori, da bi vsa industrijska podjetja v državi smatrala delavce-emigrante ob njihovem sprejemu na delo in kasnejši stalni zaposlitvi za domače in ne za inozemce, za katere veljajo težji pogoji glede sprejema na delo. Ministrstvo za socialno politiko je pokazalo razumevanje in obljubilo svojo po-

moč zlasti pri oblikovanju tozadevnih ministrskih odredb o zaposlitvi tuje delovne sile.

Ministrstvo za kmetijstvo je zaradi finančnih težav skoraj popolnoma ustavilo vse gmotne olajšave in podpore, ki so z zakonom določene za naseljence v južnih krajih države. Zvezni direktorij je sklenil, da se smejo v »južni Srbiji« — Makedoniji naseliti samo tisti, ki imajo zadostna sredstva, da bi lahko nekaj let vzdržali brez tuje pomoči, dokler jih njihovo posestvo ne bo moglo preživljati. Vsa emigrantska društva zato odsvetujejo naselitev vsem onim, ki nimajo zadosti kmetijskega inventarja in sredstev za prvih pet let.

Kot primer delovanja kolonizacijskega odseka velja navesti njegovo obvestilo, da je v bližini Gevgelije na razpolago zemlja za kakih petnajst naseljenцев, ki je dobra, podnebje prijetno in z zdravo studenčnico. Zemljišča je moč odplačevati več let po ugodni ceni, država pa daje gradbeni les za zidavo. Tisti, ki bi se hoteli naseliti, naj imajo nekaj začetnega kapitala, da si nabavijo živino in drug inventar. V Gevgeliji je že nekaj goriških vrtnarjev. Interesenti, ki bi se želeli naseliti, naj se javijo kolonizacijskemu odseku društva »Istra« v Zagrebu.²⁴

Zanimivo bi bilo spremljati te kolonizacijske poskuse ter usodo emigrantov v Makedoniji, kot tudi odnos med njimi in domačim prebivalstvom.

Ker so po besedah direktorija nastala v nekaterih banovinah, zlasti v savski in dravski živahnejša politična gibanja (gre za gibanja proti srbski centralistični politiki v Sloveniji in Hrvaški), ta ponavlja že znane smernice, naj bi se emigranti kot taki ne mešali v notranjepolitične razmere Jugoslavije in naj kot celota ne pristopajo h kateremkoli izmed teh gibanj ali strank. Vsak emigrant pa kot Jugoslovian, naj bo jugoslovanski državljan ali ne, ne sme biti prikrajan za pravico svobodnega udejstvovanja v kateremkoli dovoljenem gibanju. Prednost pa morajo emigranti dati »problemom in mislim za nerešeno Julijsko krajino«.

Direktorij »Zveže« je po pooblastilu prejšnjega kongresa odločil, da bo njen naslednji kongres v Mariboru. Ker bo 2. septembra 1934 15-letnica najstarejšega emigrantskega društva »Jadran«, bo kongres v okviru teh proslav, ki jih bo omenjeno društvo pripravilo v sodelovanju z društvom »Nanos« in ostalimi narodnimi organizacijami v Mariboru. Javno kongresno zborovanje bo 2. septembra dopoldne, pretresi poročil in volitve novega direktorija pa bodo popoldne. Rečeno je bilo tudi, da bo naslednja seja direktorija v začetku avgusta v Zagrebu.

Ljubljansko društvo »Tabör« je skupaj s kočevskim »Orjemom« in »Zvezo emigrantskih organizacij« pripravilo 15. julija 1934 emigrantski tabor v Grosupljem na travniku pri Praporčah, za katerega je značilna izredna ostrina govornikov.²⁵

Čok je obravnaval Mussolinijevo zunanjo politiko in naglasil njegov poraz na Balkanu, še zlasti pa spremembo politike Bolgarije. Spet je govoril o zedinjenju z Bolgari: »In ko pride do popolnega ujedinjenja z Bolgari, ta čas gotovo ni daleč, bo zasijala prava sreča Jugoslovanom.«

Spet je naglasil iredentistično vlogo emigrantov, ki jo tokrat prvič povezuje z revolucionarno. Poudaril je, da so emigranti dobri Jugoslovani, kar dokazuje »naše življenje tu, še bolj pa boj naših tam preko, ki zaradi svoje narodne zavesti dnevno umirajo.« Povedal pa je, da emigranti v Ju-

²⁴ »Istra«, 1934, št. 19, str. 8.

²⁵ »Istra«, 1934, št. 28, str. 5.

Ivo Juvanič: Stališče KPI do slovenskega narodnega vprašanja v razdobju med obema vojnama (tipkopis) str. 129.

goslaviji niso bili deležni one ljubezni, ki so jo pričakovali in poudaril, da »se naši interesi, oziroma interesi naših bratov tu, četudi smo eno, vendar stoođstotno ne krijejo.« Če emigranti svojih ciljev ne bodo mogli doseči z mirnimi sredstvi, pade v slučaju drugačnih rešitev odgovornost na onega, ki sili »naš narod tam preko in nas emigrante, da se teh sredstev poslužimo.«

Tokrat nakaže Čok poleg do tega trenutka večkrat omenjene rešitve Julijske krajine na miren način tudi drugačno rešitev, čeprav je natančno ne formulira. Zato pa jasno pove, da se interesi prebivalstva (in morebiti tudi oblasti), Jugoslavije in emigracije iz Julijske krajine popolnoma ne ujemajo. Njegove iredentistične zahteve postajajo vedno jasnejše.

Za njim je govoril Lavo Čermelj. Naglasil je, da je bil požig Narodnega doma v Trstu »naš memento«, »Beli orel« v Trogiru pa naš cilj in program. (V Trogiru so na mestu uničenih beneških levov postavili podobo staro-jugoslovanskega belega orla). Požig Narodnega doma spominja na vse nasilje v Julijski krajini, program emigracije pa naj bi bil »Beli orel« namesto beneškega leva in italijanske trikolore. Naš cilj je jasen: popolna odcepitev Julijske krajine od Italije in priključitev Jugoslaviji... Ne smemo zaupati niti italijanskim popularcem, niti komunistom, niti Vatikanu, ki v boju za raznarodovanje našega ljudstva fašistom tako dobro pomaga, ne moremo se zadovoljiti z nikakšno avtonomijo, ampak moramo delati za popolno osvoboditev.« Čermelj naglašja, da bi bilo treba s takimi mislimi prežeti vse domače prebivalstvo Jugoslavije, ker so emigranti z njimi enakovredni. Potem ne bo dolgo, »ko se bo povsod tam, kjer se danes šopiri na naši zemlji fašistični snop — belil beli jugoslovanski orel.«

Čermelj je na tem mestu še izrazil, da od Čoka naglasil iredentistični program priključitve Julijske krajine k Jugoslaviji.

Govoril je tudi Ivan Rudolf, ki je naglasil, da »imamo dogmo: na Trst, Gorico, Reko, Pulj... Naš boj je naperjen proti Italijanom. Proti vsakemu Italijanu, ne samo fašistu. Nič nimamo pričakovati od njih. Ugotovili smo, da ne maramo avtonomije... Zato pa mi vsi, ki smo tu, orožju, ki gre zoper nas, postavimo nasproti enako orožje, držimo se izreka: knjiga in puška!« Tu gre za znano fašistično geslo »Libro e moschetto«. Ob tej že kar prenapeti izjavi pa velja naglasiti, da je imelo vodstvo »Zveze« le manj ostre poglede, naglašalo je namreč, da je proti fašistom, ne pa proti vsem Italijanom. Prav tako pa velja pripomniti, da Rudolf ni bil v vodstvu »Zveze«, ampak predstavnik »Branibora«.

Odmev na tabor v Grosupljem je bil večji v tujini kot v Jugoslaviji. Reagirali so zlasti znani Gayda v »Giornale d'Italia« in antifašisti.²⁶

Direktorij je svojo sejo pred mariborskim kongresom napovedal za 5. avgust v Zagrebu na sedežu lista »Istra« v Masarykovi ulici.²⁷ Objavili so dnevni red, kot navadno: poročilo predsednika »Zveze« o zunanji in notranji politični situaciji, položaju emigracije, poročila posameznih odsekov in predložitve načrtov za naslednje leto, predkongresne priprave in razno. Sejo so sklicali že ob 8. uri zaradi sokolske svečanosti v Zagrebu. Rečeno je bilo, da bo seja krajša zaradi manjše količine snovi. Morda je to razlog, da o njenem poteku ni bilo nič objavljenega.

Pred kongresom v Mariboru so kot običajno določili rok, do katerega naj bi društva predložila svoje predloge in sicer do 19. avgusta.²⁸ Društva naj bi pripravila tudi 40 prepisov predlogov, ki bi jih zvezni predsednik po-

²⁶ Intervju z Bertom Rejcem 10. 8. 1976.

²⁷ »Istra«, 1934, št. 29, str. 6.

slal vsem včlanjenim društvom do 25. avgusta. O predlogih, ki bi prišli kasneje, bi razpravljali na kongresu samo z odobritvijo 2/3 večine kongresnih delegatov. Razpravljali bi le o tistih vprašanjih, ki o njih na prejšnjih kongresih še niso in ne o tistih, o katerih so se že izrazili.²⁹

Pred kongresom »Zveze« je bila za soboto 1. septembra napovedana proslava »Jadrana« s slovesno akademijo v »Unionu« ob 20. uri, za 2. september pa ob 8. uri v frančiškanski cerkvi maša za primorske žrtve, ki bi jo daroval Jakob Soklič iz Slovenj gradca. Za 9.15 so predvidevali sprejem udeležencev kongresa na glavnem kolodvoru in povorko po mestnih ulicah. Ob 10. uri naj bi bil začetek kongresa, po kongresu pa polaganje venca na grob generala Maistra, ob 15. uri pa velika vrtna veselica »Jadrana« na letnem telovadišču Sokola. Društvo »Nanos« je tudi sporočilo, kako bo formiralo povorko. Tako skrbno in na široko niso pripravljali nobenega drugega kongresa.³⁰

V uvodniku ob mariborskem kongresu je bilo v zelo optimističnem tonu govora o tem, koliko pomeni »Zveza« in da bo čez leto dni še močnejša. Prav tako je bilo zapisano, naj bi o novi obliki organiziranja govorili v Celju leta 1931, ko so se zbrali predstavniki vseh društev na neki svečanosti in spotoma navrgli idejo o novi skupni organizaciji. Takrat naj bi bili nekateri v Celju skeptični, celo posmehljivi, danes pa so člani »Zveze« in so uvideli, da je potrebna. Naglasili so reprezentativno vlogo »Zveze« in spomnili, da je veliko dela, ki ga ni mogoče ujeti v suhoparno shemo kongresnih poročil.³¹

Dalje je rečeno, da bi bilo treba več pozornosti posvetiti politično-idejnemu razčiščenju in vzpostavitvi linije, ki bi kar najbolj ustrezala emigrantskemu političnemu problemu. Ne sme priti do naglih rešitev, ki bi bile nevarnejše od morebitne idejne nelogičnosti in protislovja, kot je sedaj primer.

Naglašeno je bilo, da je treba postopati z največjo razumnostjo. Če stanje še ni zrelo za rešitve, ki bi bile objektivno dobre in sprejemljive za vso emigracijo, naj se take rešitve odgodijo. Emigrantska organizacija je močna, ne pa toliko, da bi mogla prenesti notranje spore in razhajanja glede načelne linije.

III.

Tretji redni kongres »Zveze«, ki je bil v Mariboru 2. septembra 1934, je pomenil vrh delovanja te organizacije in je bil njena največja manifestacija, prav tako pa je bil od vsega njenega delovanja deležen največjega odmeva.³²

Kraja kongresa niso izbrali slučajno. Vsi kongresi so bili v krajih, kjer je bilo precej emigrantov. V Mariboru in okolici jih je bilo kar okoli 15.000. Kongres so vključili v druge emigrantske prireditve. V soboto 1. septembra je bil zvečer v dvorani »Uniona« jubilejni koncert »Jadrana«, po koncertu pa je do druge ure zjutraj zasedal direktorij, ki se je pripravljaj na zasedanje kongresa. Maribor je svečano sprejel emigrante, na postaji so stalno sprejemno službo opravljali člani društva »Nanos«.

²⁸ »Istra«, 1934, št. 31, str. 4.

²⁹ Gradivo za študijo dr. Milice Kacin-Wohinz iz rimskih arhivov.

³⁰ »Istra«, 1934, št. 34, str. 1.

³¹ »Istra«, 1934, št. 34, str. 1.

³² »Istra«, 1934, št. 35, str. 2–6 (številka je bila zaplenjena).

Sam dan kongresa je bil deževen, kar pa ni motilo emigrantskih manifestacij. Zjutraj ob osmih je bila v frančiškanski cerkvi maša. Pel je zbor »Jadran«, velik odmev pa je imela Sokličeva pridiga in po Mickiewiczu prirejene emigrantske litanije. Nato so na postaji svečano sprejeli delegate kongresa in goste. Sprejema se je udeležil tudi mariborski župan dr. Lipold, ki je pozdravil navzoče skupaj s predsednikom »Nanosa« Kraljem. Razvila se je svečana povorka z zastavo, v njej je šel župan z dr. Čokom in predstavniki društev, narodne noše, delegati, gosti, pripadniki društev »Jadran« in »Nanos«, zastopniki »Kluba koroških Slovencev«, »Sokolske župe«, »Ipavčeve župe«, Maistrovih borcev, »Narodne obrane«, »Jadranske straže«, »Narodne strokovne zveze«, »Slovenskega ženskega društva« in drugih. Na ulicah je bil špalir meščanov, okrašene pa so bile z zastavami.

Kongres je bil v dvorani »Uniona«. V pozdravnem govoru je Čok naglasil prisotnost »množice rodoljubov iz neemigrantskih vrst« kot znak, da se začenja emigrantsko gibanje razvijati in ga začenja razumevati tudi najširši sloj domačega prebivalstva. Borba za pravice Julijske krajine namreč zadeva ves »jugoslovanski narod«. Zavrnil je očitke, da se skušajo emigranti ločevati od ostalega prebivalstva, ko ustanavljajo posebne emigrantske organizacije. Med Slovenci in Hrvati iz Istre, Trsta, Gorice in med Slovenci in Hrvati iz svobodne Jugoslavije, kakor tudi med Slovenci iz Koroške ni nobene razlike. Naglasil je, da je zvezni direktorij namenoma izbral za prizorišče kongresa Maribor kot simbol dela jugoslovanskega ozemlja, ki so ga rešile »modrost, kuraža in železna roka legendarnega slovenskega heroja našega nepozabnega generala Maistra«. Pozdravil je Trst in Celovec in zaželel, »dal Bog tudi Trstu in Celovcu dočakati čimprej svojega generala Maistra, da bi tudi Istri, Trstu, Gorici in naši lepi Koroški čimprej zasijali dnevi svobode v okviru velike in močne svobodne Jugoslavije«.

»Iz izpostavljene točke domovine« so poslali telegram kralju Aleksandru, vladarju »tudi Jugoslovanov izven meja državnega ozemlja«. Kongres je pozdravil tudi mariborski župan, ki je naglasil, »da nam nihče ne more vzeti pravice, da skrbimo za brate preko meje.« Prav tako je protestiral, da so nekateri hoteli oklevetati kongres, češ da so ga sklicali z namenom, da pripravi napad na neko sosednjo državo.

Poleg Lipolda so pozdravili kongres še dr. Miloš Vauhnik v imenu »Narodne obrane«, dr. Gorišek v imenu Sokolstva, dr. Janko Pirc v imenu »Zveze kulturnih društev«, dr. Dolar v imenu Maistrovih borcev in dr. Rapotec v imenu »Jadranske straže«.

Emigranti so poslali brzojavke nemškemu emigrantom iz Južne Tirolske, s katerimi jih je vezala ista usoda, in italijanskim antifašistom, katerih borbo so s simpatijami spremljali.

Tudi tokrat je imel Čok referat o položaju manjšin v Italiji. Naglasil je nadaljnje slabšanje položaja, kot tudi dejstvo, da dotlej, dokler je na vladi sedanji italijanski režim, ni izgledov za izboljšanje stanja narodnih manjšin v Julijski krajini. Omenil je, da tudi morebitno izboljšanje odnosov med Italijo in Malo Antanto ne bi izboljšalo tega položaja, kot se ni izboljšal položaj Južnih Tirolcev kljub prijateljstvu med Italijo in »fašistizirano« Avstrijo. Južni Tirolci so dobili le »mršavo odredbo« o nemškem privatnem pouku. Čok je pri oceni stanja v Julijski krajini govoril o odmiranju luk Trsta, Pulja in Reke ter Tržiča, razkroju in stalnem nazadovanju industrije, o odpiranju slovenskih in hrvaških delavcev od javnih in zasebnih služb. Vse to je pognalo pripadnike manjšin v emigracijo v Južno Ameriko in Zapadno Evropo, pa tudi v Jugoslavijo. Razbili so delav-

stvo, zbrano okrog narodnih delavskih organizacij, fašizem je uničil srednji sloj, zdaj izginja delavski razred, ostali so le kmetje in od izobraženstva le duhovščina. Fašizem zdaj sistematično uničuje manjšinsko kmečko posest.

Podčrtal je, da v narodnem pogledu Slovenci in Hrvati v Julijski krajini niso izgubili niti ene vasi, pripadniki manjšin pa se asimilirajo v mestih in njihovih periferijah. Škoda naj bi bila ob tem relativno majhna, ker so pripadnike manjšin že itak v veliki večini eliminirali iz mest. Borba za nacionalno osvoboditev mora iti roko v roki z borbo za socialno osvoboditev »jugoslovanskega ljudstva v Italiji«.

Pripadniki manjšin v Julijski krajini so svoji emigraciji v Jugoslaviji očitali, da je premalo borbena in da celo dopušča, da se nekateri narodno kompromitirani ljudje iz Julijske krajine nemoteno gibljejo v Jugoslaviji. Od emigracije pričakujejo več naporov za reševanje in pojasnjevanje njihovega problema pred jugoslovansko in svetovno javnostjo, kot jih je sedaj. »Borba s fašizmom je napravila naše ljudi nekompromisne in neučakane.«

Čok znova naglaša, da je Italija s svojim dosedanjim postopanjem z avtohtonim »jugoslovanskim prebivalstvom« v Julijski krajini izgubila vsako moralno pravico, da še dalje drži to pokrajino. Edini moralni in logični zaključek iz tega stanja bi bil, da namesto sedanje nepravilne in nepravilne meje med Jugoslavijo in Italijo potegnejo novo, pravično in pošteno mejo zapadno od Soče po etnografski meji med slovenskim in latin-skim rodом. Poziva predstavnike emigracije, ki naj bi bili tudi legitimni predstavniki Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine, naj to izjavijo pred vsem svetom.

»Ne priznavamo krivične in vsiljene nam današnje državne meje med Jugoslavijo in Italijo. Zahtevamo, da se ta krivična meja v interesu javne morale, pravice in človečanstva revidira in popravi ter da se vrne Jugoslaviji vsa ona jugoslovanska zemlja, ki ji je bila z Rapalsko pogodbo odvzeta... Prisegamo v svojem imenu, v imenu vseh 600.000 Jugoslovancev iz Istre, Trsta in Gorice, v imenu naših otrok, vnukov in njih naslednikov, da bomo to pravico zastopali in zahtevali večno z vsemi sredstvi in proti vsem uzurpatorjem. Tako nam Bog pomaga!«

Ta deklaracija ima že obliko prisege. Tukaj opazimo zanimivo novost v stališčih »Zveze«. Emigrantje naj bi bili legitimni predstavniki Slovencev in Hrvatov v Italiji, ker ti niso svobodni in ne morejo sami zastopati svojih koristi. Že prej smo opazili, da so člani direktorija namesto »zasuženjenih bratov« v Julijski krajini protestirali proti fašističnemu nasilju, tokrat pa je ta misel jasno povedana.

Čok znova poudarja, da zadeva problem Julijske krajine globoko v državne in nacionalne interese kraljevine Jugoslavije, kot tudi, da zelo vpliva na mednarodne odnose med Jugoslavijo in Italijo. Sviri, da je Julijska krajina za Italijo prva etapa njihove imperialistične politike, ki naj bi privedla do končnega cilja: obnovitve rimskega imperija. Stopnice na tej poti bi bile Dalmacija, Albanija, Grčija in Bolgarija, sledilo bi razbitje Jugoslavije, ki bi ji popolnoma odvzeli slovenske kraje in jih razdelili z Avstrijci in Madžari. Iz ostanka Jugoslavije bi nato naredili »samostojne države«: Srbijo, Črno goro, Hrvaško. Italijani bi te države držali v stalnem medsebojnem sovraštvu in napetosti. Pravi in končni cilj Italije pa je zagospodariti nad vsem Sredozemljem. Pri tem mora Italija računati s Francijo in Anglijo. Ker aspirira na francosko sredozemsko posest, vidi v njej

glavnega nasprotnika. Do Anglije naj bi vodila tradicionalno politiko prijateljstva, saj tudi tej ne bi bila všeč premočna Francija v Sredozemlju.

Čok nadaljuje, da bi bil predpogoj za italijansko politiko v Sredozemlju, da bi imela proste roke na Jadranu, da bi bil ta njen »mare nostrum«. Zato je videla prej največjega sovražnika v Avstro-Ogrski in se z njim spopadla. Ni pa mogla vedeti, da bo na avstrijskih ruševinah nastala velika Jugoslavija. Proti njej je Italija »že ves čas vojne« in na mirovni konferenci vodila ogorčeno borbo, zdaj pa si stalno prizadeva, da bi jo razbila. Ena glavnih nalog italijanske zunanje politike je, da dobi v svojo posest tudi vzhodno obalo jadranskega morja in napravi iz njega italijansko jezero.

Nasproti tej pa stoji jugoslovanska teza, naj bo Jadran svoboden za vse, predvsem za narode ob njegovih obalah. Jugoslovanska teza je poštena, moralna in etična, ker sloni na božjem in naravnem pravu, italijanska pa nasilna, nepravilna in nemoralna.

Problem Julijske krajine je treba smatrati za važen svetoven problem. Zaradi vseh teh okoliščin ter povezanosti jadranskih in sredozemskih interesov je razumljiva zveza med Jugoslavijo in Francijo.

Italijanska politika na Balkanu in v Podonavju je po Čokovih besedah izpeljava osnovne italijanske imperialistične politike. Jugoslovansko stališče pa je znano: »Balkan balkanskim državam«, kar je logično, naravno in pošteno. Italijanska zaščita njenih interesov velesile pa predstavlja le vmešavanje v balkanske posle v prepričanju, da balkanski narodi niso dovolj zreli in jih je mogoče nahujskati enega na drugega. Take spletke velesil naj bi onemogočila vedno večja zrelost balkanskih narodov, kot tudi medsebojna solidarnost. Glede Podonavja naj bi veljalo podobno: »Podonavje podonavskim narodom«.

Ponovno in tokrat še posebno ostro je Čok napadel vatikansko politiko in Vatikanu očital, da je na vsej črti popustil fašistični vladi. Naglasil je, da ne misli govoriti o katoliški veri in o Cerkvi kot verski ustanovi. Govoril bo o katoliški Cerkvi kot o politični »konstituciji« in o njeni cerkveni politiki v Julijski krajini. V tem pogledu ima »tolike in težke pritožbe«. Boj Slovencev in Hrvatov proti fašističnemu nasilju ni našel podpore in zaščite pri ustreznih cerkvenih krogih. Svoje obtožbe je Čok podkrepil z dejstvom, da so skoraj vsi pripadniki narodnih manjšin v Julijski krajini katoličani, vdani katoliški Cerkvi in njenim najvišjim avtoritetam že nad tisoč let. Kljub temu pa cerkvena oblast ni zaščitila ne vernikov ne svojih duhovnikov Slovanov z visokimi cerkvenimi dostojanstveniki na čelu.

Cerkev je z molčečim pristankom celo podprla fašistično nasilje. Čok navaja neimenovanega cerkvenega dostojanstvenika, ki je izjavil, da bodo ob sedanjem obnašanju Vatikana Slovani v Julijski krajini v petih letih izgubili v Cerkvi vse pravice z molčečim pristankom Svetega sedeža. Dostojanstvenik naj bi bil mnenja, da je Vatikan na vsej črti popustil italijanski vladi. Čok izvaja dalje, da so manjšinske naravne pravice plačilno sredstvo, s katerim plačuje Vatikan svoje politične obveze do fašizma.

Ob tem omenja borbo cerkvenih oblasti proti slovenskemu in hrvaškemu jeziku v cerkvah, konfinacijo semeniških profesorjev v Gorici, grožnje podeželski duhovščini, namestitve balllskih kaplanov, prepoved slovenskih pridig v Beneški Sloveniji, šovinistično nastopanje Sirottija in Šajina, gonjo proti škofu Fogarju, pri čemer naglasi, da ni znano, če ga je Vatikan zaščitil. Navaja, da je Vatikan na mesto »pokojnega našega nacionalnega heroja dr. Sedeja« imenoval italijanskega škofa, tako da je vseh pet škofov v Julijski krajini zdaj Italijanov.

Odnosi ljudstva do visoke duhovščine zaradi vsega tega sedaj postajajo hladni in ne zaostajajo dosti za onim razpoloženjem, ki ga ljudje čutijo do fašističnih oblasti. Če se bo nadaljevala taka politika bo to povzročilo postopno ugasnitev vsakega verskega življenja in popolno razcepitev med narodnima manjšinama in najvišjo rimsko cerkveno hierarhijo. Čok ne izključuje, da »si narod ne bo pričel iskati novih potov, kako bi bolje zaščitil svoje prirodne pravice nego to dela Sveta stolica v Rimu«.

Ob koncu Čok poziva »naš narod« v Julijski krajini, naj vztraja in se upre fašizmu in rimski vladi, pa tudi italijanskim škofom in najvišjim cerkvenim hierarhom, apelira pa na katoliško duhovščino v Jugoslaviji, naj stori svojo dolžnost.³³

Nato so na predlog Čoka enoglasno sprejeli resolucijo proti vatikanski politiki, na predlog Josipa Mohorića pa apel na jugoslovansko javno mnenje o italijanski politiki.

V protestni resoluciji so ponovljena stališča, ki jih je izrekel Čok. Rečeno je, da so prilike, do katerih je pripeljala sedanja verska politika, postale za »naš narod« neznosne in da bodo pripadniki slovanskih manjšin izgubili vse svoje cerkvene in naravne pravice, če se stanje ne spremeni. Vseh pet škofij v Julijski krajini, kjer je slovanska večina, je v rokah Italijanov. Iz cerkva sistematično mečejo vsako sled slovenščine, petje, verska vzgoja, podeljevanje zakramentov je v italijanščini, slovensko duhovščino preganjajo, premeščajo, zapirajo in konfinirajo, Vatikan pa sedi prekrizanih rok in se zavija v tišino. Tako nastaja vtis, da tiho odobrava zločinske ukrepe fašističnih oblasti. Emigrantski kongres ugotavlja, da je »jugoslovanski narod« v Julijski krajini z duhovniki na čelu ogorčen in razočaran zaradi takega zadržanja rimske kurije in postaja postopoma prepričan o sporazumnem delovanju najvišjih državnih in cerkvenih oblasti v Julijski krajini. To nezadovoljstvo bi morali pristojni vatikanski krogi upoštevati, popuščanje pred političnimi zahtevami italijanske uradne politike bi moglo imeti nezaželjene in daljnosežne posledice za interese katoliške Cerkve v Julijski krajini.

Kongres emigrantov »kot najbolj pozvan direktni predstavnik našega naroda v podjarmljenih krajih, ki tolmači intimne občutke jugoslovanskega prebivalstva in njegove duhovščine v Julijski krajini, protestira pred vso svetovno javnostjo proti sedanji vatikanski politiki, ki gre za tem, da svete in naravne pravice našega naroda spremeni v plačilno sredstvo, s katerimi Sveta stolica regulira svoje politične obveze proti fašizmu.«

V apelu na jugoslovansko javno mnenje se emigrantje iz Trsta, Goriske in Istre ponovno proglašajo za direktne in pozvane predstavnike Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in kot taki protestirajo proti zverinstvom črne fašistične reakcije. Opozarjajo na stopnjevanje nasilja, na sistematično uporabo zahrbtnih umorov, ki jih je fašistični režim dvignil na stopnjo sistema, potem ko je preizkusil »odločno inscenacijo političnih monstre procesov«. Kongres ponavlja, da je vprašanje manjšin v Julijski krajini splošno nacionalno vprašanje vsega »jugoslovanskega naroda«, ne samo vprašanje ponosa in časti, ampak tudi njegove samoobrambe in državne samostojnosti. Fašistična Italija se ni omejila samo na uničevanje dvanajstine »jugoslovanskega naroda« ampak je razvila peklensko kampanjo proti samemu obstanku jugoslovanske države. »Italija je v svoji

³³ Naj na tem mestu opozorimo na sicer znano dejstvo, da so jugoslovanski katoliški škofje z zagrebškim nadškofom dr. Ante Bauerjem na čelu za 19. marec 1931 odredili v vseh jugoslovanskih katoliških cerkvah javne molitve za versko svobodo Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Prim. L. Cermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, Ljubljana 1972, str. 70.

mržnji proti našemu narodu preseгла Abdul-Hamidovo Turčijo in najmračnejše podvige črno-zolte monarhije.« Italija je po svetovni vojni povzročila vse mahinacije zunanje politične narave proti Jugoslaviji. Kongres emigrantov smatra za svojo dolžnost, da na to opozori jugoslovansko javnost in vso Evropo v interesu »našega obstanka in toliko potrebnega miru v Evropi«.

Po opoldanskem odmoru se je kongres nadaljeval popoldne v »Narodnem domu« s tajniškim poročilom Antona Mladena (Berta Rejca). Ta je uvodoma naglasil, da so emigrantski odseki, ki so si jih zamislili kot organe, ki naj bi razbremenili zvezni direktorij, po začetnih težavah le zaživel, posebno v zadnjih dveh letih. Najbolj delaven je bil organizacijsko-propagandni odsek. Z decentralizacijo delovanja so odseki že precej dosegli, še posebno štirje najbolj aktivni, vendar pa na zveznem vodstvu leži še ogromno breme intervencij in političnega dela v prestolnici.

Vodstvo »Zveze« je bilo tudi v tem letu pod stalnim pritiskom intervenzijskega dela. Nепrestano naj bi intervenirali pri vseh resorjih centralnih oblasti, rezultati pa niso bili v sorazmerju z naporom. Za vsako neznatno zadevico je bilo treba vložiti neprimerno več naporov kot v preteklih letih, vse to zaradi poslabšane gospodarskega položaja. Izkazalo se je, da so se v zvezi s temi prošnjami naglo povečali negativni odgovori, posebno pri zadevah, ki bi pomenile kakršnokoli obremenitev državnega proračuna.

V poročilu je naglašeno, da si je vodstvo prizadevalo za interese posameznih emigrantov, večjo skrb pa je posvečalo kolektivnim interesom emigracije. Pošiljali so »celo povodenj raznih spomenic«, imeli pa so tudi vsakodnevne stike predsednika »Zveze« z najvišjimi predstavniki državne uprave, uporabljali pa so tudi zveze in vplive »številnih in resničnih prijateljev emigracije v Beogradu«.

Prizadevanja zveznega vodstva so že od ustanovitve osredotočena na neka temeljna emigrantska vprašanja, kot so izenačitev emigrantov v vseh pravicah z domačim prebivalstvom, zmanjšanje ali po možnosti odprava taks za pridobitev jugoslovanskega državljanstva, priznanje službenih let iz Julijske krajine, odprava taks za dovoljenje bivanja, odredbe o izenačevanju delavcev, vprašanje kreditov in olajšav za kolonizacijo emigrantov.

Ker skoraj vse te zahteve terjajo državne proračunske postavke, zadene vsaka taka akcija na ponovno nerazumevanje in odbijanje, tako da je treba spet in spet ponavljati intervencije, tako s spomenicami, stiki zveznega predsednika, z vplivi že omenjenih »prijateljev emigracije«. Iz tajnikovega poročila moremo vsaj delno rekonstruirati mehanizem intervencij »Zveze«.

Poleg take materialne skrbi za emigrante je zvezno vodstvo izvrševalo predvsem svojo glavno nalogo: obveščanja o problemu Julijske krajine in propagando v tem smislu med vsemi političnimi krogi v prestolnici in državi. Tajnik je kongres obvestil o pismenih in osebnih stikih s političnimi krogi izven Jugoslavije, zlasti z italijanskimi antifašističnimi v Franciji.

Število emigrantskih društev je od prejšnjega kongresa narastlo za pet in jih je sedaj 38. S tem je mreža emigrantskih društev skoraj v popolnosti vzpostavljena po vsej državi. Obstoji le še možnost za ustanovitev kakih treh ali štirih društev. V južnih predelih države so emigrantska društva v krajih, kjer ni zadostnega števila emigrantov, ustanovila svoje podružnice. Za razliko od podružnic »Soče« v Sloveniji, ki so samostojna društva, so te podružnice popolnoma odvisne od matičnih društev v vsakem pogledu.

Število članov v društvih je ostalo v glavnem isto, narasel je le delež brezposelnih in siromašnih članov, ki so oproščeni plačevanja članarine, tako da so se dohodki društev zmanjšali, povečale pa so se potrebe zlasti na socialnem področju, ki pri večini društev zajema največji del dejavnosti. V zadnjih dveh letih ni bilo posebno velikega priliva novih emigrantov, povečalo pa se je število brezposelnih emigrantov. Že zaradi same socialne akcije so emigrantska društva opravičila svoj obstoj.

Tajnik je izjavil, da so izginili ali se zelo omilili spori med posameznimi emigrantskimi društvi, ki pa naj bi bili majhni v primerjavi s spori v drugih organizacijah. K temu naj bi pripomogli list »Istra«, delo organizacijsko-propagandnega odseka in vzgledi močnejših emigrantskih organizacij. Navaja tudi, da je opaziti, da ni več borbenih emigrantskih gibanj, ki so nastala, ko je v letih od 1928 do 1931 emigrirala mladina, ki je bila že prej organizirana v Julijski krajini in je s seboj prinesla nepomirljiv in do skrajnosti borben duh. Tako je vzniknila vrsta organizacij »Orjem«, po njihovi razpustitvi pa drugih organizacij, ki so bile nekaj časa zbrane v »Omladinskem svetu«. Zadnji dve leti pa prihaja preko meje zelo malo mladih, ti pa so zrastle v razkrajajočem vzdušju fašističnega režima in se jim to pozna v nezadostni izobrazbi. Tako mladinsko emigrantsko gibanje ni dobilo novih življenjskih sil. Glavni dosedanji nosilci tega gibanja so občutili vso težo emigrantskega udejstvovanja kot tudi težo skrbi za življenjski obstanek. Tako naj bi se pripadnikom emigrantskega mladinskega gibanja poleglet polet in skoraj ni več pravih mladinskih organizacij, ampak so po večini le enotna, izenačena emigrantska društva.³⁴

Obseg dela v emigrantskih organizacijah narašča, delo pa sloni na ramah redkih oseb, ki to naraščajoče delo vse težje zmagujejo in je treba k delu v »Zvezi«, odsekih in društvih nujno pritegniti nove sile.

Ob zaključku je tajnik naglasil, da pomeni vsaka nova zima za emigrantsko organizacijo težak problem, borbo proti bedi brezposelnih, vsako novo leto fašističnega gospodstva nad Julijsko krajino pa pomeni nove žrtve in kopičenje novih političnih, gospodarskih in socialnih problemov, katerih rešitev bo morala doseči tudi emigracija. Prilivati je treba novega duha, novega ognja v duše pešajočih in dvomljivcev.

Iz blagajniškega poročila, ki ga je prav tako podal Anton Mladen, je bilo kot po navadi razvidno slabo finančno stanje »Zveze«.

Sledila so poročila o delu odsekov. Anton Gorjup iz Celja je podal poročilo o delu socialnega odseka, katerega prva naloga je bila zbiranje podatkov za statistiko brezposelnih emigrantov. Sodelovala so vsa društva, le tista iz Subotice, Beograda in Laškega naj ne bi kazala zanimanja. Na poziv odseka banovinam za finančno pomoč, je tako pomoč dravska banovina takoj poslala, druge pa so jo obljubile, razen treh, ki niso obljubile ničesar. Podpore bodo delili po statutu, ki ga je odobril direktorij na seji 17. junija. Za to jesen pripravlja odsek nabiralno akcijo. Gorjup je apeliral, naj ostane odsek v Celju, dokler ne dokonča načrtovane naloge.

Na kritiko socialnega odseka na kongresu, da emigrantsko društvo »Orjem« Laško ne kaže zanimanja za akcije odseka, se je oglašil predsednik društva Marij Bratuž. Pravi, da je na kongresu molčal ob kritiki, ker bi moral povedati vse neprilike in neprijetnosti, s katerimi se je moralo boriti društvo v preteklem letu. Ker pa so kritiko objavili v »Istri«, je moral reagirati in tako izjavlja, da »Orjem« v Laškem, četudi ni predložil odseku

³⁴ S tem naj bi po besedah Lada Božiča skušali likvidirati emigrantsko mladinsko gibanje. Prim. Lado Božič: Po primorskih emigrantskih kolovozih, Primorski dnevnik, Trst, 1976, št. 177, str. 6.

v Celju podatkov o brezposelnih članih, vrši na socialnem polju svojo dolžnost. Njegove intervencije in intervencije članov društvenega odbora so omogočile mnogim članom društva zaposlitev.

Načelnik kolonizacijskega odseka Vižintin je povedal, da so v Dušanovcu na Dojranu sezidali 30 hiš in naselili 21 družin, v Poljuncu pri Gevgeliji pa tri družine. Odsek je obema kolonijama poslal denarno pomoč, pomagal, pa je tudi z intervencijami v Skopju. Od tam so dobili kolonisti pomoč v denarju in zdravilih. Med drugim je omenil tudi to, da so kolonisti iz Poljurca poslali na zagrebški trg zgodnji fižol. V Bistrenici naj bi bil položaj še najboljši. Vižintin je ponovil, da je uspešna kolonizacija zaradi velikih stroškov nemogoča brez državne podpore in kontrole birokratskega aparata. V zvezi s tem je Čok razložil nekatere težave kolonizacije, zlasti ko jih povzroča birokracija, ki po nepotrebnem nadleguje naseljence.

Franc Gorkič je poudaril skupno delo organizacijsko-propagandnega odseka s koroškimi Slovenci in naglasil, da je koroško vprašanje enako važno kot primorsko. Odsek je poslal vsem emigrantskim društvom predavanje o koroškem plebiscitu, pripravil je »rapalski dan« in razposlal 600 predavanj, v Ljubljani pa je pripravil velik zbor. Pomagal je pri osnovanju novih društev v Karlovcu, Tivtu, Dubrovniku, Brežicah, Krškem. Pripravljalni odbori bodočih društev delujejo v Kragujevcu in Banja Luki. V Litiji so društvo razpustili. Odsek je razpošiljal okrožnice z opozorili na važnost tiska in še posebej »Istre«. Samo društvo »Nanos« v Mariboru je zbralo 50 naročnikov, društvo »Istra, Trst, Gorica« v Karlovcu pa 36.

Načelnik statističnega odseka Lujo Juričič je ugotovil, da večina društev ne kaže posebnega interesa za statistiko. V tem letu je odsek prejel 63 novih popisnih pol s 556 družinskimi člani, skupaj torej podatke za 1019 oseb.

V debati je bilo precej govora o emigraciji. Mariborski podžupan Golouh³⁵ je naglasil, da bi bilo treba vprašanje emigracije postaviti pred parlament, ker je to splošno državno vprašanje. Takoj ko kaka država sprejme politične emigrante, prevzema tudi obveze za njihovo materialno oskrbo.

Med predlogi društev je bilo govora o nabavljanju narodnih noš, o tem, da bi prenehali s sprejemanjem neemigrantov v emigrantska društva, ker naj bi bil s tem ogrožen obstoj jugoslovanskih organizacij, npr. »Brani-bora«, ki so mnogo pomagale emigrantom ter o enotnih emigrantskih znakah, ki bi olajševali prepoznavanje.

Nasprotno pa je društvo »Nanos« predlagalo, naj bi vključevali domačine v emigrantska društva »kot goste«, ki naj bi plačevali članarino, ne bi pa imeli ne aktivne, ne pasivne volilne pravice, kot tudi, naj list »Istra« javno ožigosa renegate in izkoriščevalce pripadnikov manjšin v Julijski krajini.

V debati so spet naglasili pomen lista »Istre«, uspeh Čermeljeve knjige »Naši onstran meje« in pomen emigrantske propagande med osnovnošolsko mladino. Nato je dr. Bergoč v poročilu, nadzornega odbora predlagal razrešnico in pohvalo direktoriju. Delegati so to sprejeli s ploskanjem. Nato so izvolili novo vodstvo: predsednik: dr. Čok, podpredsednika: Ivan Stari in dr. Ivan Ražem, tajnik: Anton Mladen, blagajnik: Josip Mohorič, odborniki: Franc Gorkič (Ljubljana), dr. Lojze Berce (Ljubljana), Marin Kralj (Maribor) in Mirko Koršič, organizacijsko-propagandni odsek: Ivo Višnjevec (načelnik), Ante Gerbec, Alojz Figar, Albin Podvršič (Ljubljana), statistični

³⁵ Znani social-demokratski politik Rudolf Golouh, prim. njegovo knjigo »Pol stoletja spominov«, Ljubljana 1966.

odsek: Lujo Juričić (načelnik), Eugen Prašelj, Zvonimir Burić (Novi Sad), socialni odsek: Josip Rakovšček (načelnik), Adolf Reja, Adolf Rustja, Rudolf Golouh, dr. Fornazarič (Maribor), kolonizacijski odsek: Željko Vižintin (načelnik), Mate Zlatič, Fran Baf (Zagreb), finančno-ekonomski odsek: dr. Miran Kajin (načelnik), dr. Goljevšček, Fran Buić (Zagreb), publicistični odsek: Lavo Čermelj (načelnik), Anton Gerbec (Ljubljana), dr. Branko Verčon (Maribor), Matko Rojnić (Zagreb), nadzorni odbor: Josip Cvijan, Andrej Tomašič, Edo Cvečić (Slavonski Brod).

Kongres je sklenil, naj direktorij izbere kraj naslednjega kongresa in reši vse društvene predloge ter pošlje rešitve vsem organizacijam. Kot zanimivost navedimo še, da je direktoriju za mariborski kongres uspelo izposlovati 50 %-popust na železnici; pogajali so se sicer celo za 75 %, toda to jim ni uspelo.

Mariborski kongres je predstavljal višek in prelomnico v delovanju »Zveze«. Na njem je prišel najizraziteje in najglasneje na dan revizionistično-iredentistični koncept »Zveze« za rešitev vprašanja Julijske krajine, najglasneje obsodba fašističnega režima v Italiji in vatikanske politike do manjšin v Italiji. Kot smo videli, se vse to ne pojavlja na kongresu prvič, ampak je zorelo vse od ustanovitve »Zveze« in gotovo še pred njo. Prav tako je imel kongres svoj pomen kot emigrantska manifestacija in manifestacija povezave emigrantov in domačinov.

»Ponedeljski Slovenec« tedaj poroča o kongresu v Mariboru ter naglaša Čokove besede, da emigrantsko gibanje ni rovarjenje proti tujim državam, je pa mišljeno kot najtesnejše sodelovanje primorskega življa in domačega jugoslovanskega prebivalstva za svobodo odsekane jugoslovanske veje v Julijski krajini.³⁶

»Jutro« poroča o mariborskem kongresu 3. septembra. Piše, da je klevetniška kampanja avstrijskega in italijanskega tiska posebej podžgala odločno borbenost Maistrovega Maribora, edinega svobodnega mejnika slovenske zemlje izmed štirih (Celovec, Maribor, Gorica, Trst). Nič ne omejuje iredentizma in revizionizma, rečeno je le, da je g. Mohorič ostro zavrnil kampanjo dunajskega »Reichsposta« in rimskega tiska, ki sta hotela prikazati kongres kot zbor narodno-socialističnih avstrijskih beguncev in kot demonstracijo proti severni jugoslovanski sosed.³⁷

Tudi »Delavska politika« je poročala o mariborskem kongresu. Navaja, da je kongres obravnaval vprašanje jugoslovanskih narodnih manjšin iz sosednjih držav, posebno jugoslovanske narodne manjšine v Italiji. Kongres je sklenil poslati pozdrav italijanski antifašistični koncentraciji v Parizu in predstavništvu nemške manjšine v Južni Tirolski.

Dalje je rečeno: »Ako je kongres utrdil zborovalce v prepričanju, da je rešitev narodnih manjšin mogoča le v povratku k demokraciji in premaganju nacionalnega šovinizma ter fašizma, nadalje da morajo biti emigranti prav radi tega poborniki svobode, nacionalne strpnosti, demokracije in odločni nasprotniki vsakega poskusa, zanesti fašistično kugo v kakršnikoli obliki v našo državo, je dosegel brez dvoma velik uspeh.

Ta uspeh pa bo še popolnejši, ako se je posrečilo g. dr. Gorišek s svojim pozdravnim govorom dopovedati zborovalcem, da Jugoslavija ne pozna emigrantov, ampak Jugoslovane, ki imajo, čim postanejo državljani, enake dolžnosti in pravice.«³⁸

³⁶ »Ponedeljski Slovenec«, 1934, št. 36, (3. 9.).

³⁷ »Jutro«, 1934, (3. 9.).

³⁸ »Delavska politika«, 1934, 70, (5. 9.).

Odmev na mariborski kongres je zaslediti tudi v »Delu«, skupnem glasilu KP Italije in KP Jugoslavije.³⁹ Objavljena je izjava slovensko-hrvaške komunistične federacije Julijske krajine (sami dosledno pišejo Julijske Benečije) o mariborskem kongresu. Slovenski in hrvaški komunisti iz Julijske Benečije potrjujejo še enkrat popolno odobritev in sprejem principov, »Izjave« treh partij in se izrekajo za pravico samoodločbe slovenskega naroda do ločitve od imperialističnih držav Jugoslavije, Italije in Avstrije, ki ta narod danes zatirajo, obenem pa zahtevajo pravico do samoodločbe za vse narode in manjšine, ki prebivajo na slovenskem jezikovnem ozemlju. Diskusije in sklepi mariborskega kongresa so po mnenju federacije bili v odkritem nasprotju z današnjimi in bodočimi interesi Slovencev in Hrvatov v Julijski Benečiji.

Dalje je rečeno, da voditelji slovensko-hrvaške primorske emigracije, ki so kapitulirali pred italijanskim imperializmom, danes dajejo vdanostne izjave srbski diktaturi, ki s sličnim orožjem kot imperalizem in fašizem v Italiji tlači narode, ki jih je Jugoslavija podjarmila. Mariborski kongres naj bi bil orodje notranje in zunanje politike beograjskega imperializma. Dejstvo, da so emigranti s kongresa poslali pozdrav kralju Aleksandru in italijanskim demokratom kaže, da so voditelji nacionalistične emigracije namenjeni trgovati s svobodo Slovencev in Hrvatov. Postavili naj bi se v službo nasprotnih interesov Beograda in Rima.

V izjavi je dalje rečeno, da ni mogoče osvoboditi Slovencev in Hrvatov v Julijski Benečiji brez boja za vzpostavitev delavsko-kmečke vlade v tej pokrajini na čelu s slovenskim in hrvaškim proletariatom, zaveznikom italijanskega delavstva. Narodne svobode v Julijski Benečiji ni mogoče doseči brez agrarne reforme, brez izbrisa dolgov in davkov ubožnim kmetom.

Prav tako ni mogoče pridobiti si narodne svobode brez vsakodnevne borbe v tovarnah in vaseh proti težkemu položaju delavcev in kmetov, brez vsakdanjega boja za delne narodne zahteve (pravice do govorjenja, čitanja, petja v narodnem jeziku, pravice do slovenskih in hrvaških šol itd.).

Slovenski in hrvaški komunisti iz Julijske Benečije se zaradi tega bore proti vsem takozvanim narodnim strankam, ki zanikajo vsakodnevni boj širokih mas, ki se stavijo na razpolago beograjskemu imperializmu in italijanskim demokratom, ki hočejo obdržati Slovence in Hrvate v sponah, obenem pa izjavljajo, da so se pripravljene pridružiti vsaki stranki ali nacionalno-revolucionarnemu gibanju, ki se bori za popolno osvoboditev Slovencev in Hrvatov v Julijski Benečiji. Izjavo končujejo s parolami: »Dol s sramotnimi in krvavimi diktaturami Belgrada in Rima, živela osvoboditev in zedinjenje Slovencev in Hrvatov, živela nacionalna revolucija Slovencev in Hrvatov Julijske Benečije pod vodstvom proletariata in v tesni zvezi z revolucionarnim proletariatom Italije, živela delavsko-kmečka vlada«.

Posebno ostro je na mariborski kongres reagiral »Giornale d'Italia«, ki je objavil prevod ustreznega poročila »Istre« z naslovom: »Nuovi gravissimi documenti della provocazione serba« (Novi najresnejši dokumenti srbske provokacije). V svojih člankih skušajo kompromitirati uradne jugoslovanske kroge, da so sodelovali pri kongresu, še zlasti srbske vojaške kroge. Jugoslovanske oblasti so zaplenile tako številko »Istre«, ki poroča s kongresa, kot ono, ki navaja italijansko reakcijo.⁴⁰

Napad na kongres je prišel tudi z druge strani. Antifašistični list »Giustizia e libertà« govori o »slovanskem iredentizmu« in očita Čoku, da je

³⁹ »Delo«, 1934, št. 10—11, str. 10.

⁴⁰ »Istra«, 1934, št. 38, str. 1.

zapustil demokratske pozicije in pozicije pravega antifašizma ter mu hudi izbiro ali z jugoslovanskimi nacionalisti ali z antifašisti.⁴¹

IV.

Mariborski kongres je pomenil višek delovanja »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine«, z njim pa se je končalo obdobje njene rasti. Velik padec delovanja »Zveze« moremo še zlasti ugotoviti iz pisanja lista »Istra«, ki so ga v obdobju po letu 1934 jugoslovanske oblasti zelo pogosto plenile. V listu ni več obsežnih poročil o delu direktorija, dejavnosti odsekov, ne več značilnih Čokovih intervjujev. Znotraj »Zveze« je vse bolj prihajalo do izraza trenje med »staro strujo« na čelu s Čokom in vodstvom »Zveze«, ki sta vedno bolj zapirala svoje delovanje pred pogledi večine emigrantov in med »mlado strujo«, ki je predstavljala vedno bolj močno opozicijo proti Čoku. Ta mlada napredna struja, ki je bila sicer prisotna tudi obdobju do leta 1934, še zlasti v »Omladinskem svetu« in nekaterih emigrantskih društvih, kot sta bila to npr. ljubljanski »Tabor« in »Mlada Soča«, je zdaj prihajala vedno bolj do izraza. Na padec delovanja »Zveze« so ti spori znotraj emigracije nedvomno močno vplivali, prav tako pa tudi večji pritisk jugoslovanskih oblasti, ki je bil posledica njihove politike približevanja Italiji.

»Mladi« so zahtevali jasnejšo idejno zasnovo »Zveze«, še zlasti pa so napadali centralistično jugoslovansko usmerjenost »starih«. Zavračali so jugoslovanski iredentizem in videli rešitev manjšinskega vprašanja v narodni samoodločbi. »Mladi« emigranti na Hrvaškem so se začeli razglasati za del hrvaškega naroda, podobno pa je bilo tudi v Sloveniji. »Istra« je mladim odstopala vedno več prostora, imeli so stalno »omladinsko« rubriko. Pri »starih« in »mladih« torej ni šlo za običajen boj generacij, ampak predvsem za spopad idej.

V tem obdobju se je še okrepila vloga lista »Istre«, ki je v dobi etiopske in španske vojne pod uredništvom »mladih« Ive Mihovilovića (do 1936) in Toneta Peruška izražala napredno in protifašistično usmeritev. Ožji krog vodstva na čelu s Čokom je še vedno zagovarjal jugoslovanski centralizem kot garancijo za obstoj močne države Jugoslavije, h kateri naj bi se v smislu klasičnega iredentizma priključila Julijska krajina. »Mladi« pa so gledali na rešitev vprašanja Julijske krajine v luči pravice do samoodločbe in začeli povezovati vprašanje rešitve tega vprašanja z vprašanjem rešitve narodnega vprašanja v Jugoslaviji.⁴²

Zunanje delovanje »Zveze« je bilo kot že rečeno zelo okrnjeno. Pritisk jugoslovanskih oblasti se je med drugim poznal tudi v zmanjšanju državnih subvencij. Po letu 1934 sta bila le dva kongresa »Zveze« in to leta 1936 v Zagrebu in 1937 v Slavonskem brodu. Več jih jugoslovanske oblasti niso dovolile, pa tudi Čokova struja sama se jih je bala, ker bi na njih lahko izgubila vodstvo »Zveze«.

Da so oblasti kongres leta 1935 prepovedale, je mogoče sklepati iz razglasa vodstva »Zveze« pred zagrebškim kongresom, v katerem je rečeno, da je tokrat notranje ministrstvo dalo svoje načelno dovoljenje za ta kongres.⁴³

⁴¹ »Istra«, 1934, št. 43, str. 3.

⁴² Tone Peruško, »Slovensko primorje in Istra«, Beograd 1953, str. 163–164.

⁴³ »Istra«, 1935, št. 33, str. 3.

Na kongres so se resno pripravljali, saj so vsa društva pozvali, naj poleg rednih statističnih poročil pošljejo tudi svoje želje in pripombe glede sprememb statuta »Odboru za reformo pravilnika« v Ljubljani, ki so ga sestavljali dr. Čermelj, dr. Slavko Fornazarič, dr. Josip Dekleva, dr. Branko Verčon in Ivan Višnjevec. Predloge naj bi poslali do 20. avgusta, ker naj bi do konca avgusta komisija začela z delom.

»Istra« je 2. oktobra 1936 objavila komentar pred kongresom.⁴⁴ Rečeno je, da po mariborskem kongresu emigracija ni naredila kekega močnejšega skupnega koraka, da bi se slišal njen glas. Za to ni bilo prilike, prav tako pa kaj takega ni bilo mogoče iz »nekih formalnih razlogov«. Znotraj emigracije naj bi se začeli kazati znaki vrenja. Prilike so bile ugodne za tiho delo na publicističnem in propagandnem polju, priliv novih beguncev »Abesincev« pa je postavil socialno vprašanje na prvo mesto. Ti »Abesinci« naj bi bili eden glavnih vzrokov za spore predvsem v društvih v zahodnem delu države. Tam sta se pojavili dve različni struji, od katerih je ena postavljala socialni problem pred političnega, druga pa naprej vztrajala na prvenstveno političnih problemih. Abesinska vojna je po mnenju »Istre« pojačala politična stremljenja emigracij, saj je del pričakoval, da je to začetek konca fašistične Italije, »Abesinci« pa so povzročili, da je končni cilj — borba za politično in ekonomsko osvoboditev Julijske krajine, prišel v drugi plan, ker naj bi večino svojih sil morali posvetiti rešitvi problema novih in starih brezposelnih emigrantov. Kot uspeha pa navede uvodnik izid Čermeljeve knjige: »Life and Death Struggle of a National Minority« in ustanovitev agencije, ki v nemščini in francoščini izdaja biltene o stanju manjšin v Italiji.

Pisec uvodnika je prepričan, da bosta prišli na kongresu do izraza obe struji, do hujšega zaostrovanja pa naj ne bi prišlo, ker mora emigracija kot celota vzporedno delovati na političnem in socialnem področju.

Kongres je bil 4. oktobra 1936 v Zagrebu.⁴⁵ Po nekaj polemikah je po poročilu v »Istri« kongres prišel do skupne platforme in sporazumno rešil sporna vprašanja. Po drugih podatkih pa je Čok poskrbel, da so bili na kongresu v večini njegovi pristaši. Kongres je bil v dvorani »Obrtne zbornice«, prisotnih pa je bilo 60 delegatov z 78 polnomočji. Že v soboto 3. oktobra je bila predkonferenca, na kateri so do pol dveh ponoči skušali uskladiti stališča.

Čokovo poročilo je v »Istri« podano zelo skopo, rečeno je le, da je prikazal razloge, zaradi katerih ni bilo kongresa prejšnje leto, nič pa niso navedeni. O njih je mogoče sklepati le iz dodatnega pojasnila, da so tudi za zagrebški kongres postavljene neke omejitve, torej naj bi šlo za pritisk oblasti. Čok navaja, da naj bi nekateri v zadnjem času ugovarjali ideološki plati gibanja. Omenja nevarnost vojne in meni, da bi v takem primeru najbolj trpel »tisti narod«, za katerega se emigranti borijo in ki je veliko trpel v zadnji vojni. Od emigrantov ne zavisi, ali bo prišlo do vojne, morajo pa biti pripravljeni, da jih dogodki ne bodo presenetili, kot so jih leta 1918, kajti ob morebitnih konferencah mora Evropa vedeti za vprašanje Julijske krajine. Končal je s stalno ugotovitvijo, da od fašistične vlade ni mogoče pričakovati izboljšanja stanja v Julijski krajini.

Iz poročila ni razen ponovitve znanega stališča stroge nevtralnosti emigrantov, ob političnih trenjih v Jugoslaviji mogoče ugotoviti nobenih drugih političnih stališč. Čok se je zadržal ob socialnih problemih, govoril o

⁴⁴ »Istra«, 1936, št. 40, str. 1.

⁴⁵ »Istra«, 1936, št. 41, str. 1—2.

dobri volji in delu, pa tudi o neuspehih, za katere pa naj ne bi bilo krivo zvezno vodstvo, ki je po njegovih besedah naredilo vse, kar je moglo. Naglasil pa je potrebo po konkretni in dobronamerni kritiki.

»Zveza« je tako sodelovala pri sprejetju uredbe o zaposlovanju, ko so zahtevali poseben obzir do delavcev iz Julijske krajine. Uredba ni bila ustrezna, ker so bile vmes razne težave, kot tudi mednarodne konvencije. Grozila je nevarnost, da bi emigrantje v državnih tovarnah, ki niso imeli jugoslovanskega državljanstva, izgubili delo. Naglasil je nujnost postavitve azilov za emigrante, omenil Čermeljevo knjigo in biltene za inozemstvo, kolonizacijo in težave uprave »Zveze« zaradi številnih prošenj zasebnikov, ki jih še vedno pošiljajo direktno, čeprav je vodstvo večkrat opozorilo, da jih je treba pošiljati preko emigrantskih društev. Z novim pravilnikom bi dosegli večjo decentralizacijo uprave organizacije, tako da bi odgovorili na kritike, ki so menile, da bi bilo delo lažje, če ne bi bilo vodstvo tako centralizirano. Čok omenja, da je državni svet odločil, da se uradnikom leta službe v sedanji Julijski krajini priznajo za grupo in napredovanje, pravni odsek »Zveze« pa se bori tudi za priznanje teh let za pokojnino.

V debati je prišlo med drugim do izraza stremljenje, da bi se emigrantje približali domačemu prebivalstvu in ne bi več počeli stvari, ki ne bi bile simpatične večini Jugoslovancev; pri teh naj bi si pridobili čim večje simpatije. Bili pa so tudi kritični glasovi, da so pomoči deležni samo tisti emigranti, ki imajo dobre zveze z dvorom, kot tudi očitki Čoku, da zapravlja denar in osebno bogati.⁴⁶

V poročilu o delovanju društev je prikazano, da so v petih letih od 16 narastla na 39, zdaj pa se je število ustalilo. Obstoječa društva so zdaj imela 60 odsekov in postajala v očeh javnosti vedno bolj zastopniki emigrantskih mas. Teži se k izenačenju emigrantov z domačini glede osnovnih pravic, nekatera društva imajo že toliko upravnega dela, da ga ne zmorejo brez plačane administracije. Društva imajo poseben pomen zaradi svoje socialne akcije, zaradi katere je popolnoma upravičen obstoj enotnega emigrantskega gibanja. Pojavil se je dodatni problem »Abesincev«, še zlasti v zimskih mesecih, vendar pa so vsaj v večjih centrih uspeli rešiti problem njihove prehrane kljub izčrpanim fondom, ni pa bilo organizirane akcije za pomoč. Uradne socialne ustanove niso imele razumevanja, še največ so storili odbori »Jugoslovanske Matice« v Splitu, Zagrebu in Ljubljani. Poročilo navaja, da je šlo ob začetku delovanja »Zveze« za socialne akcije nekaj 10.000 din, v prejšnjem letu pa preko 600.000. Nekateri emigranti so zlorabljali to pomoč, ki je bila predvsem v hrani, nekaj prenočevanja, nemogoče pa je bilo vse potrebne preskrbeti z obleko. Treba je nadaljevati z gradnjo zavetišč, poleg že obstoječega »Taborovega« še na Sušaku, Jesenicah, v Zagrebu, Mariboru, Karlovcu, Slavonskem Brodu.

Zaradi političnih razmer se je težišče dela v društvih premaknilo na kulturno-prosvetno polje, ker vedno bolj odpadajo manifestacije političnega značaja. Kot na mariborskem kongresu so ugotovili, da upada delovanje mladinskih odsekov, ker je težko vključevati otroke emigrantov v delo društev, prav tako pa ni več priliva mladih iz Julijske krajine. Tu gre bolj za mlade v pomenu fizične starosti, ne »mlade« struje. Dalje so ugotovili, da je premajhen stik emigrantskih društev z domačimi organizacijami, ter da so spori v »Taboru« Ljubljana, »Istri« Zagreb in »Istri« Novi Sad precej zavirali njihovo uspešno delovanje. Meddruštvene spore naj bi zgledili, obstojijo pa še med društvoma v Mariboru.

⁴⁶ Gradivo za študijo dr. Milice Kacin-Wohinz iz rimskih arhivov.

Na koncu so poudarili, da bi bil težak udarec za emigracijo, če ne bi več bilo emigrantskih društev. Posebno bi bili prizadeti brezposelni emigranti, ki bi bili tako prepuščeni nezainteresiranosti uradnih socialnih ustanov. Ob vseh vsiljenih omejitvah delovanja so bila ta društva edina središča zanimanja, dela in propagande za »našo zasluženo zemljo«.

Izvolili so novo vodstvo: predsednik: dr. Čok, podpredsedniki: Juraj Mirković, dr. Ante Frič, dr. Jože Dekleva, tajnik: Ante Iveša, blagajnik: Zvonimir Blažić, odborniki: Marjan Ferletič, Franc Gorkič, Marin Kralj, Marjan Janko, Josip Rakovšček, Matko Rojnić in Tone Peruško, ki je po novih pravilih »Zveze« postal kot urednik njenega glasila član zveznega vodstva, nadzorni odbor: predsednik Ivan Stari, ing. Ante Ružić, Miho Kirac, načelniki odsekov: publicistični: Lavo Čermelj, socialni: Anton Mladen, statistični: Fran Bulč, organizacijsko-propagandni: Ivo Višnjevec, kolonizacijski: Lojze Perić, pravni: Albin Radikon. Načelnikom oddelkov je dal kongres pravico, da naknadno izberejo svoje člane. Častno sodišče: dr. Ivo Milič, dr. Branko Vrčon, dr. Srečko Zuglia.

Kot vidimo iz seznama, se je število podpredsednikov povečalo na tri, prav tako je večje število odbornikov.⁴⁷ Nastal je nov pravni odsek, prav tako pa tudi častno sodišče. Sicer pa je v sestavi direktorija novost, da je postal član vodstva »Zveze« urednik »Istre«, kar poudarja pomen tega lista.

Edini znak aktivnosti »Zveze« pred naslednjim kongresom je bila resolucija predsednikov emigrantskih društev in članov direktorija »Zveze« iz dravske banovine, ki so jo sprejeli na konferenci v Ljubljani 8. avgusta 1937.⁴⁸

V tej resoluciji je rečeno, da tako »Zveza« kot tudi emigrantska društva še dalje ostajajo na nadstrankarskem stališču in se v nobenem primeru ne vmešujejo v spore strankarsko-političnega značaja. Naglaša, da se ogromna večina emigrantov kljub težkim razmeram v svobodni domovini obnaša ne le korektno, ampak pohvalno. Emigrantov naj ne bi smatrali v Jugoslaviji za goste, ampak naj bi uživali iste pravice, čeprav nimajo vsi jugoslovanskega državljanstva. Če to so, potem imajo pravico in dolžnost, da se uveljavljajo v političnem življenju, za kar pa emigrantska »Zveza« odklanja vsako odgovornost. Zato so neutemeljeni očitki na podlagi dejanja nekaterih emigrantskih posameznikov, ki povzročajo nestrpnost in sovraštvo proti primorskim Slovincem, pri čemer se pozablja, da tvorijo ti tretjino slovenskega naroda in zaslužijo zaradi svojega položaja največje sočustvovanje in ljubezen.

Dalje pozivajo slovensko javnost in časopisje, naj se vzdržijo kakršne koli neutemeljene geste proti emigrantom, prav tako pa tudi posploševanja. Pozivajo vso slovensko in jugoslovansko javnost, naj zastavi vse sile za omilitve usode »naših neosvobojenih bratov«, ki tvorijo predstražo za ohranitev svobode še svobodnih članov »našega naroda«. Podpisani so Čok, Juraj Mirković in Anton Mladen.

Peti redni kongres »Zveze« je bil 31. oktobra 1937 v Slavonskem Brodu, na njem pa so obravnavali vsa organizacijska vprašanja in socialne probleme emigracije.⁴⁹ Drugih vesti ni, objavljeno je še zadnje izvoljeno vodstvo »Zveze«: predsednik: Čok, podpredsedniki: Juraj Mirković (Beograd), Ante Iveša (Zagreb), Josip Dekleva (Ljubljana), blagajnik: Zvonko Blažić (Beo-

⁴⁷ Tretji podpredsednik »Zveze« je postal dr. Jože Dekleva, nekdanji predsednik »Zveze mladinskih organizacij« na Tržaškem, ki je po letih zapora in konfinacije v Italiji leta 1934 prišel v Jugoslavijo. Prim. Lado Božić: Po primorskih emigrantskih kolovozih, Primorski dnevnik, Trst, 1976, št. 177, str. 6.

⁴⁸ »Istra«, 1937, št. 36, str. 2.

⁴⁹ »Istra«, 1937, št. 44, str. 1.

grad), tajnik dr. Mihovil Bramante (Beograd), odborniki: Fran Gorkić (Ljubljana), prof. Lojze Bizjak (Maribor), Dušan Tumpić (Zagreb), Miho Kirac (Sarajevo), Miho Kos (Slavonski Brod), dr. Srečko Mikuletič (Celje), Tone Peruško, publicistični odsek: dr. Lavo Čermelj (Ljubljana), pravni: Albin Radikon (Beograd), organizacijsko-propagandni: dr. Branko Vrčon (Ljubljana), statistični: dr. Ante Frlić (Zagreb), ekonomski: Rudolf Golouh (Maribor), socialni: ing. Ante Ružić (Beograd), nadzorni odbor: Josip Mavrič (predsednik, Beograd), Ivan Debeljuh (Zagreb), Marino Kralj (Maribor), častno sodišče: dr. Martin Klunić (Osijek), Fran Baf (Zagreb), dr. Ivo Mogorović (Zagreb).

Objavali so le poročilo o delovanju lista »Istre«, ki je bilo predloženo kongresu. V njem je naglašen njen pomen kot glasila za objavo novic iz Julijske krajine, kot tudi njena vloga pri informiranju jugoslovanske in širše javnosti o tem. Že dejstvo, da vsi drugi časopisi iz nje črpajo vesti iz Julijske krajine, upravičuje njen obstoj.⁵⁰

Na tem kongresu je hotelo vodstvo »Zveze« s čokom na čelu doseči potrditev svoje linije in obsodbo odkritega političnega angažiranja naprednega dela emigracije in lista »Istra« glede španske državljanske vojne ter obsodbo stališča zagrebske »Istre« in »Istrskega akademskega kluba« ob odkritju spomenika Evgenu Kumičiću v Zagrebu, ko je ta klub položil na spomenik venec s hrvaško zastavo.⁵¹ Večina delegatov se je izrekla za anti-fašistično linijo in odobrvala postopek akademikov. Sprejeli so parolo, da se morajo emigranti iz Julijske krajine boriti proti fašizmu, kjerkoli se pojavi.

Kot smo že omenili, v naslednjih letih ni bilo več kongresov »Zveze«. Težišče delovanja emigracije so prenesli v emigrantska društva, v katerih je prevzemala pobudo mlada struja. Ta društva so skupaj z listom »Istro« ostro napadala zblíževanje Jugoslavije in Italije, še posebej pa sporazum Stojadinović-Ciano. Jugoslovanska oblast je na te proteste reagirala med drugim tako, da je januarja 1938 razpustila »Klub primorskih akademikov«. »Istra« je pozorno in s simpatijami spremljala boj Etiopcev proti Italijanom, pri tem pa je bila kar preveč optimistična in je napovedovala italijanski poraz. Spremljala je tudi državljansko vojno v Španiji, njene simpatije pa so bile seveda na republikanski strani.

Do odkritega spopada naprednih tokov v emigraciji z čokovo strujo v vodstvu »Zveze« je prišlo po sporazumu Cvetković-Maček. Vodstvo je udarilo po »Istri«, kjer je urednika Peruška zamenjal nekdanji urednik Ernest Radetič, ob čemer je splahnela prejšnja napredna politična angažiranost.

Zagrebsko društvo »Istra« je na občnem zboru 19. marca 1939 zahtevalo, naj se emigracija vključi v gibanje slovenskega in hrvaškega naroda, »Zveza« pa naj poišče stike z narodnimi manjšinami v svetu, ki se borijo za svojo osvoboditev na demokratični osnovi. Opozicija proti vodstvu »Zveze« je v Zagrebu ustanovila »Delovni odbor«, v Ljubljani pa »Mladinski svet«. V Zagrebu so ustanovili »Zvezo istrskih društev iz Hrvaške«, izdelali pa so še načrt za ustanovitev dveh zvez, ene v Sloveniji, druge pa v Srbiji, vse pa naj bi bile združene v osrednjo zvezo. Na sestankih 5. novembra v Celju

⁵⁰ Delegat ljubljanskega »Tabora« Lado Božić je predlagal sprejem resolucije, v kateri je bilo rečeno, da je primorsko vprašanje svetovno, mednarodno in da ga bo treba reševati v svetovnem merilu in s pravico primorskih ljudi do samoodločbe. Večina delegatov je resolucijo zavrnila.

Prim. Lado Božić: Po primorskih ... Primorski dnevnik, Trst, 1976, št. 181, str. 4.

⁵¹ Tone Peruško: Slovensko primorje in Istra, Beograd 1953, str. 164–165.

⁵² Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, Ljubljana 1972, str. 93–94.

in 26. novembra v Ljubljani (oboje leta 1939) so skušali predstavniki »mlade« struje najti izhod iz krize »Zveze«. Bili so mnenja, da je treba sklicati kongres in »Zvezo« reorganizirati. Sklenili so ustanoviti posebno revijo »Nasip«. Že pred tem je 18. novembra »Istrska založniška zadruga« v Zagrebu začela izdajati »Istrski glas«. Ta list je dobil od Novega leta 1940 posebno stran v slovenščini z naslovom »Primorski glas«. List je izhajal dvakrat mesečno in naglašal, da je glasilo opozicije proti vodstvu »Zveze« v Beogradu, glasilo »Zveze istrskih društev na Hrvaškem« in novega gibanja med istrskimi Hrvati in primorskimi Slovenci.

Poleg te »ločitve duhov« je treba omeniti tudi poskuse pomiritve obeh struj, pri čemer je bila zlasti aktivna novosadska »Istra«, ki je pred tem tudi prestajala notranje spore, kot tudi združevanje nekaterih emigrantskih društev, tako že omenjene »Istre« z »Orjemom« iz istega kraja ter mariborskih »Jadrana« in »Nanosa« proti koncu obstoja »Zveze«.⁵³

Septembra 1940 je jugoslovanska vlada po dolgotrajnem pritisku italijanskih oblasti razpustila »Zvezo« in vsa v njej včlanjena društva, ne pa »Sedejevih družin«. Čoka so že prej na zahtevo nemškega poslanika konfirirali v Arandjelovcu, dolgoletni zvezni tajnik Berto Rejec pa se je moral umakniti v ilegalo, ker je za njim policija izdala tiralico. Prepoved »Zveze« je pospešil govor dr. Lava Čermelja v Podutiku na prvo nedeljo v septembru, ko je društvo »Tabor« iz Ljubljane priredilo komemoracijo v spomin Bazoviških žrtev.⁵⁴ Prenehala je izhajati tudi »Istra«, ki jo je leta 1940 vodstvo »Zveze« kupilo od konzorcija, ki jo je do takrat izdajal.

Na koncu velja poudariti, da je bilo delovanje »Zveze Jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« v celoti gledano pozitivno. V prvi vrsti moramo podčrtati njeno protifašistično usmerjenost in borbo za pravično rešitev vprašanja Julijske krajine, kljub temu pa si je vodstvo »Zveze« to rešitev predstavljalo kot priključitev tega ozemlja k stari Jugoslaviji. Naslanjanje »stare struje« v »Zvezi« na centralistično jugoslovansko državo in naglašanje jugoslovanstva moremo delno razložiti kot izraz tradicionalne jugoslovanske usmeritve Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine, deloma kot izraz prepričanja, da je močna jugoslovanska država edino upanje za slovensko in hrvaško manjšino v Italiji. Sveda pa je šlo pri tem tudi za čisto taktične poteze, saj bi si »Zveza« s kakšno drugačno politiko še bolj zagrenila življenje v Jugoslaviji. Kljub neprestanim italijanskim pritiskom so jugoslovanske oblasti tako do leta 1940 v večji ali manjši meri dopuščale delovanje emigrantskih organizacij.

Poleg političnega velja opozoriti tudi na druge oblike delovanja »Zveze«. Emigrantom, ki so pribežali v Jugoslavijo, je pomagala po svojih močeh, pri čemer moramo upoštevati, da so bila to leta svetovne gospodarske krize. Delovala je tudi na publicističnem, propagandnem in kulturnem področju ter si prizadevala seznanjati jugoslovansko in širšo javnost z razmerami v Julijski krajini.

⁵³ Tone Peruško: Slovensko primorje in Istra, Beograd 1953, str. 165—166.

⁵⁴ Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, Ljubljana 1972, str. 90—97.

Riassunto

L'ATTIVITÀ DELLA «LEGA EMIGRATI JUGOSLAVI DELLA VENEZIA GIULIA» NEGLI ANNI 1933—1940

Una rassegna degli sviluppi della questione degli emigrati sloveni e croati riparati dall'Italia in Jugoslavia nel periodo fra le due guerre mondiali è già stata trattata a parte. E così pure abbiamo già presentato l'evoluzione delle due principali loro organizzazioni, l'«Orjem» e la «Lega emigrati jugoslavi della Venezia Giulia» (Zveza jugoslovanskih emigrantov iz Julijske Krajine) dalla loro fondazione nel 1931 al congresso lubianese del 1933.

Qui si vuole presentare una rassegna dell'attività della «Lega» dalla istituzione al suo scioglimento (1940). Il congresso di Ljubljana e più ancora quello di Maribor sono all'insegna della netta prevalenza della concezione irredentista di una soluzione della questione giuliana con l'annessione di queste terre alla Jugoslavia. Soluzione caldeggiata dalla corrente dei «vecchi» con alla testa il presidente dell'organizzazione dott. Ivan Marija Čok. Dopo il congresso marburghese, che segnò l'apice dell'attività della «Lega», si andò sempre più affermando la corrente progressista dei «giovani» favorevoli a una soluzione della questione delle minoranze slovena e croata in Italia ispirata al principio dell'autodeterminazione delle popolazioni. Gli attriti insorti fra le due correnti ostacolarono non poco l'attività della «Lega» ma in senso franante agì pure la politica delle autorità jugoslave mirante a un riavvicinamento all'Italia. Espressione di tale politica fu tra l'altro l'accordo Stojadinović — Ciano nonché lo scioglimento, nel 1940, della «Lega» e delle organizzazioni di emigrati che le facevano capo.

Nella rassegna ci soffermiamo sui già citati congressi di Ljubljana e Maribor nonché su quelli di Zagabria (1936) e Slavonski Brod (1937), l'ultimo convocato dalla «Lega». Viene trattata inoltre l'attività del direttorio e delle sue sezioni, attività dopo il 1934 in forte regresso. L'«Istra» (Istria), l'organo della «Lega» che fino a quell'anno riferisce ampiamente sull'attività degli organismi dell'associazione; successivamente non ne scrive quasi più. Proprio l'«Istra», specie per merito dei redattori Ive Mihovilović e Tone Perušek, s'era dimostrata particolarmente sensibile alle istanze dei «giovani».

Peculiare del periodo successivo al 1934 il maggior afflusso degli emigrati in seguito all'aggressione italiana all'Etiopia. Gli sloveni e croati sfuggiti con l'esilio al servizio nell'esercito italiano furono detti «abissini». Col loro arrivo si acuirono peraltro ulteriormente le condizioni sociali degli emigrati.

Sulla scorta della letteratura in oggetto sono illustrati gli sforzi dei «giovani» volti a trasformare le strutture della «Lega» da articolarsi, nei loro intenti, in unità dislocate in Croazia, Slovenia e Serbia nonché il loro impegno nel campo dell'attività pubblicistica. Per un'ulteriore disamina del periodo in oggetto le future ricerche dovrebbero avvalersi di nuove fonti di cui non poche, a quanto ci risulta, sono reperibili negli archivi romani.